

EKOLOGISKT LANTBRUK NR 36 • JANUARI 2003

MEDVINDENS TID

Ekologiska Lantbrukarna och jordbrukspolitiken 1985 - 2000

Reine Rydén

Centrum för uthålligt lantbruk

Ekologiskt lantbruk – 36

Medvindens tid

Ekologiska Lantbrukarna och jordbrukspolitiken 1985 – 2000

Reine Rydén

Centrum för uthålligt lantbruk

SLU

Box 7047

750 07 Uppsala

Ecological Agriculture – 36

Centre for Sustainable Agriculture

Swedish University of Agricultural Sciences

S-750 07 Uppsala

ISSN 1102-6758

ISRN SLU-EKBL-EL--36--SE

ISBN: 91-576-6253-3

Antal sidor: 50

Ämnesord: ekologiskt lantbruk, alternativodling, Alternativodlarnas Riksförbund, Ekologiska Lantbrukarna, policynätverk, jordbrukspolitik, CAP.

Key words: organic farming, Swedish Ecological Farmers' Association, policy networks, agricultural policy, CAP.

EKOLOGISKT LANTBRUK NR 36 • JANUARI 2003

MEDVINDENS TID

Ekologiska Lantbrukarna och jordbrukspolitiken 1985 - 2000

Reine Rydén

Centrum för uthålligt lantbruk

INNEHÅLL

Inledning	3
Rörelser i nätverk	4
Det ekologiska jordbruket och dess organisationer	6
Det etablerade nätverket	8
Livsmedelspolitik under omprövning 1985 – 1990	10
Mot en grönare jordbrukspolitik	11
ARF vinner terräng	12
Politisk kursomläggning	15
Nytänkande inom LRF	16
ARF och partipolitiken	17
EG-anpassning 1991 – 1994	19
En reformerad CAP	19
Bönderna och EG-frågan	20
Mellan två system	20
Tioprocentmålet	22
"Världens renaste jordbruk"	22
En ny strategi för en ny tid	23
CAP på hemmaplan, 1995 – 2000	25
Ekologiska lantbrukarna och EU-medlemskapet	25
Miljöstödet	27
Agenda 2000	28
CAP och den svenska partipolitiken	29
Utvidgat samarbete med LRF	30
Mot nya mål	33
Målkonflikten upprepar sig	36
Problem med medlemsopinionen	38
Sammanfattande slutdiskussion	41
Käll- och litteraturförteckning	44

INLEDNING

Att jordbruket inte enbart producerar livsmedel, utan även kulturvärden och ett öppet landskap, är något som uppmärksammas mer och mer. Allt fler konsumenter förväntar sig också att maten skall produceras med största möjliga omsorg om djur och miljö. Det ekologiska lantbruket har därmed börjat framstå som ett alternativ, både på marknaden och i jordbrukspolitiken. Det gäller även bland de svenska böndernas organisationer, där LRF länge varit helt dominerande. Det är därför av intresse att klarlägga de förändringar som det jordbrukspolitiska nätverket i Sverige genomgått som en följd av miljöanpassning, förändrade efterfrågemönster och EU-medlemskap. I centrum för denna studie står *Alternativodlarnas Riksförbund (ARF)*, som bildades 1985 och som 1994 bytte namn till *Ekologiska Lantbrukarna*.¹

De mindre jordbrukarorganisationernas förutsättningar har ändrats radikalt vid flera tillfällen de senaste årtiondena. Under 1980-talet ifrågasatte många den rådande ordningen inom sektorn. År 1990 fattade riksdagen ett jordbrukspolitiskt beslut som innebar avreglering och ökad anpassning till världsmarknaden. När Sverige fem år senare blev medlem i EU förändrades villkoren drastiskt ännu en gång genom att de avgörande besluten om jordbrukspolitiken flyttades till Bryssel. Samtidigt höll en "grönare" jordbrukspolitik på att bli en allt viktigare punkt på EU:s dagordning. Det ekologiska jordbruket har vuxit snabbt i stora delar av Europa, bland annat med hjälp av EU-bidrag, och utbudet av ekologiska livsmedel på butikshyllorna har ökat kraftigt.

Mot denna bakgrund skall här ARF/EL:s möjligheter att påverka jordbrukspolitiken undersökas. Vilka kortsiktiga och långsiktiga mål satte organisationen upp? Hur hanterade man 1980-talets omorientering och den oklara situation som rådde 1990 – 1994? Hur har man agerat sedan Sverige blev medlem i EU? I den mån ARF/EL kunnat utöva inflytande, har det i så fall handlat om de stora dragen i politiken eller enbart detaljer med direkt anknytning till den ekologiska produktionen? Vilka följder har den snabba tillväxten fått för organisationens ideologi och strategi?

En viktig källa är förbundets tidning som hette *Alternativodlaren* fram till 1994 då den bytte namn till *Ekologiskt Lantbruk*. Sedan 1999 distribuerar Ekologiska Lantbrukarna också det elektroniska nyhetsbrevet *Veckans Ekolantbruk*. Vidare används LRF:s tidning *Land Lantbruk*, annat organisationstryck, offentliga utredningar och riksdagsmaterial. Källmaterialet kompletteras med intervjuer med nyckelpersoner inom Ekologiska Lantbrukarna. Den empiriska undersökningen begränsas till den inrikespolitiska arenan. Organisationens agerande på EU-nivå kommer att behandlas i en separat studie.

¹ Undersökningen är en del av projektet *Bönderna, marknaden och miljön: Nya förutsättningar för ekologiska odlare och småbrukare 1977–2002*. Projektet är placerat på Göteborgs universitet och finansieras av Riksbankens Jubileumsfond. Förutom Ekologiska Lantbrukarna kommer småbondeorganisationerna *Familjejordbrukarnas Riksförbund* och *Förbundet Sveriges Småbrukare* att undersökas.

Rörelser i nätverk

Ämnet för undersökningen befinner sig i skärningspunkten mellan två omfattande teorikomplex: dels forskningen om sociala rörelser, dels diskussionen om intresseorganisationernas förhållande till staten.

Ett livligt omdiskuterat fenomen i den sociologiska litteraturen är de så kallade "nya sociala rörelser" som framträdde i västvärlden under 1900-talets senare del. Som exempel brukar nämnas miljö-, freds- och kvinnorörelserna samt diverse proteströrelser. I en rad studier betraktas även ekologiskt jordbruk som en ny social rörelse.² En vanlig förklaring till nya rörelsers uppkomst är industrisamhällets långsiktiga förändring till ett postindustriellt samhälle. De nya rörelserna kan också förklaras med att de etablerade intresseorganisationerna och politiska partierna misslyckats med att fånga upp folkliga krav. Nya sociala rörelser vill lyfta fram tidigare marginaliserade frågor och grupper och införliva dem i den politiska processen. Framgång i det avseendet kan leda till att rörelsen integreras i det etablerade systemet och upphör att vara en rörelse i egentlig mening. En sådan utveckling kan säkert orsaka besvikelse bland de tidiga aktivisterna, men vid närmare eftertanke behöver den inte alls betraktas som ett misslyckande.³

Under 1980- och 90-talen gick både miljörörelsen och det ekologiska jordbruket i riktning mot en sådan "normalisering". Ett ekologiskt tänkande slog igenom både på den politiska dagordningen och i det allmänna medvetandet. Denna "normaliseringsprocess" kan också beskrivas i termer av *institutionalisering*. En ny rörelse är ofta radikal och idealistisk, men efterhand blir den mer pragmatisk och inriktad på att konsolidera uppnådda mål. Radikalismen dämpas i samma takt som rörelsens företrädare får möjlighet att faktiskt påverka politiken. Så småningom utvecklas nya mål som skiljer sig från de ursprungliga, men den tidiga periodens arbetsformer och målsättningar kvarstår som ideologisk måttstock.⁴ En naturlig konsekvens är att institutionaliseringen kan leda till interna motsättningar.⁵

Den ekologiska jordbrukarrörelsens kvantitativa tillväxt och institutionalisering har gått hand i hand med ett yttre officiellt erkännande och ekonomiskt stöd. Institutionaliseringsprocessen är intimt förknippad med organisationernas förhållande till statsmakterna, något som ofta diskuteras i termer av *korporatism*. Begreppet innebär att staten tillerkänner vissa intresseorganisationer en etablerad roll i beslutsprocessen, ibland även i det praktiska genomförandet av politiken. Med denna exklusiva ställning följer kravet att som motprestation förankra politiken bland medlemmarna. Eftersom besluten inte alltid gynnar alla medlemmar kan det bli nödvändigt för ledningen att disciplinera opinionen inom organisationen. Det är något som vid åtskilliga tillfällen förekommit inom LRF och dess föregångare RLF.⁶

Korporatismbegreppet är knappast tillämpligt på något existerande samhällssystem i sin helhet, men inom vissa samhällssektorer kan det råda en hög grad av korporatism. I en korporativt präglad sektor, som exempelvis det svenska jordbruket, fattas beslut genom ett samspel mellan specialiserade politiker, administratörer och organisa-

tionsföreträdare. Detta förhållande har i forskningen beskrivits med en lång rad olika termer såsom *järntrianglar*, *mesokorporatism*, *segmentering*, *policy community*, *negotiated economy* eller *corporate pluralism*.⁷

Numera föredrar många forskare samlingsbegreppet *policynätverk* och betonar att spelet inom ett nätverk handlar om ett utbyte av resurser. Staten behöver organisationer med tillgång till expertkunskaper som myndigheterna inte själva förfogar över och organisationernas medverkan ger ökad legitimitet åt besluten. Å andra sidan är organisationerna beroende av staten för att kunna förverkliga sina målsättningar. Ett *policynätverk* är inget totalt slutet system, utan kan vara relativt öppet för förändringar och påverkan utifrån. De aktörer som ingår i nätverket har en stark tendens att exkludera utomstående, men nya aktörer har en möjlighet att accepteras om de kan tillföra nätverket nya resurser.⁸

För att tydliggöra förändringar i nätverket är det nödvändigt att skapa klarhet i vilka olika resurser de aktuella aktörerna har tillgång till. Ett annat viktigt inslag i undersökningen är en granskning av *policynätverkets* omgivning i samhället. Oftast kommer nämligen inte förändringar i nätverket inifrån, eftersom de etablerade aktörerna är angelägna om att bevara stabiliteten. I forskningen om sociala rörelser talar man ibland om omgivningen som den politiska möjlighetsstrukturen (*political opportunity structure*).⁹

De omgivningsfaktorer som är aktuella i fallet med ARF/EL är livsmedelsmarknaden, den svenska jordbrukarkåren i stort, andra or-

² Johannes Michelsen, Kennet Lynggaard, Susanne Padel & Carolyn Foster, *Organic Farming Development and Agricultural Institutions in Europe: A Study of Six Countries*, Stuttgart-Hohenheim 2001; Hilary Tovey, "Food, Environmentalism and Rural Sociology: On the Organic Farming Movement in Ireland", *Sociologia Ruralis* 1997:1; Johannes Michelsen, "Recent development and political acceptance of organic farming in Europe", *Sociologia Ruralis* 2001:1; Pernille Kalsoft, "Organic Farming in Late Modernity: At the Frontier of Modernity or Opposing Modernity?" *Sociologia Ruralis* 2001:1.

³ Alan Scott, *Ideology and the New Social Movements*, London 1990, s. 9-11.

⁴ Torben Bager, *Andelsorganisering: En analyse af danske andelsorganisations udviklingsprocesser*, Esbjerg 1992, kap. 3; Gunnar Olofsson, "After the Working-class Movement? An Essay on What's 'New' and What's 'Social' in the New Social Movements", *Acta Sociologica* 1988:1, s. 22-23.

⁵ Ett exempel som ligger nära till hands är motsättningen mellan renlärliga "fundamentalister" och kompromissvilliga "realister" i miljöpartiet.

⁶ Per-Ola Öberg, *Särintresse och allmänintresse: Korporatismens ansikten*, Uppsala 1994, s. 21-25 och kap. 5.

⁷ Flemming Just, "Agriculture and Corporatism in Scandinavia", i: *Regulating Agriculture*, Philip Lowe, Terry Marsden & Sarah Whatmore (eds.), London 1994; Flemming Just, *Landbruget, staten og eksporten 1930-1950*, Esbjerg 1992, s. 24-30. Grant Jordan & Klaus Schubert, "A preliminary ordering of policy network labels", *European Journal of Political Research* 1992:1, kategoriserar och jämför på ett överskådligt sätt de olika termerna.

⁸ Carsten Daugbjerg, *Policy Networks under Pressure: Policy Reform, Pollution Control and the Power of Farmers*, Aarhus 1996, s. 2, 21-22. Det kan noteras att Jordan & Schubert nämner jordbruks- och livsmedelspolitiken som ett område där ett tidigare slutet system på senare tid förändrats i riktning mot större öppenhet. Jordan & Schubert 1992, s. 13.

⁹ Några nyckelelement som anges i litteraturen om politisk möjlighetsstruktur är det politiska systemets grad av öppenhet, graden av partipolitisk stabilitet, en rörelses tillgång till inflytelserika allierade samt statsmakternas förmåga att omvandla en rörelses krav till praktisk politik. Sidney Tarrow, *Power in Movement: Social Movements, Collective Action and Politics*, Cambridge NY 1994, s. 85-89; Sidney Tarrow, "National Politics and Collective Action: Recent Theory and Research in Western Europe and the United States", *Annual Review of Sociology* 1988, s. 429; Herbert P. Kitschelt, "Political Opportunity Structures and Political Protest: Anti-Nuclear Movements in Four Democracies", *British Journal of Political Science* 1986:1, s. 62-63.

ganisationer (särskilt LRF), de politiska partierna och jordbruksmyndigheterna. På alla dessa områden förändrades möjlighetsstrukturen kraftigt under 1980- och 90-talen, vilket medförde potentiella öppningar i nätverket. I denna studie läggs tyngdpunkten på de tre senare faktorerna och de två förstnämnda behandlas främst som bakgrundsfaktorer. Från och med 1995 tillkommer EU:s institutioner och jordbrukarnas europeiska samarbetsorganisationer, men dessa kommer här endast att beröras kortfattat.

Det ekologiska jordbruket och dess organisationer

Ekologiskt jordbruk, eller "alternativodling" som det vanligen kallades före 1990-talet, brukar ofta identifieras med odling utan handelsgödsel och bekämpningsmedel. Förespråkarna vill dock gärna ge begreppet en vidare innebörd. Det handlar om att låta en ekologisk helhetssyn på naturresurserna och de biologiska processerna genomsyra såväl växtodling som djurhållning. En balans mellan antalet djur och gårdens areal eftersträvas och jorden tillförs växtnäring genom organiskt material som grön gödsel eller stallgödsel. Klöver och andra ärtväxter, som tillför jorden kväve, har en central plats i växtföljden. Skadeinsekter, sjukdomar och ogräs skall hållas i schack med förebyggande åtgärder. Genmodifierade organismer (GMO) är helt uteslutna. I den animaliska produktionen skall ekologiskt framställt foder användas och så stort utrymme som möjligt lämnas åt djurens naturliga beteende.¹⁰

Dessa huvudprinciper är gemensamma för alla ekologiska jordbrukare, men i övrigt finns en del skillnader. Redan på 1930-talet kom den *biodynamiska* metoden till Sverige. Den baseras på den antroposofiska filosofin och utvecklades av Rudolf Steiner på 1920-talet. Växter, djur och människor betraktas av biodynamikerna som en organisk helhet, förbunden med kosmos. I den praktiska odlingen spelar komposten en viktig roll och för att stimulera jordens växtkraft använder man också särskilda biodynamiska preparat tillverkade av gödsel, kisel och vissa växter. Den svenska rörelsen har sitt centrum i Järna, där *Biodynamiska föreningen* bildades 1944.¹¹

Den *organisk-biologiska* odlingsmetoden grundades av den tyske läkaren H.P. Rusch och de schweiziska biologerna Hans och Maria Müller. De utvecklade på 1950-talet en teori om ett biologiskt kretslopp med en "levande substans", som cirkulerar genom att brytas ned i jorden och åter tas upp av växterna. Därför står jordens hälsotillstånd i centrum och man lägger stor vikt vid att stimulera mikroorganismerna genom marktäckning, grön gödsling och varsam jordbearbetning. Den *naturenliga* odlingsmetoden har många praktiska likheter med den organisk-biologiska, men saknar dess filosofiska grunder. Företrädarna för denna metod säger sig istället utgå från vetenskap och erfarenhet. I Sverige bildades *Förbundet Naturenlig Odling* (FNO) 1951 och *Förbundet Organisk Biologisk Odling* (FOBO) 1977.¹²

De alternativa odlingsmetoderna fick skjuts av 1970-talets nyvaknade miljömedvetande och den så kallade gröna vågen.¹³ Många av de

nämnda organisationernas medlemmar odlade emellertid bara till husbehov. Därför bildade de yrkesmässiga odlarna *Alternativodlarnas Riksförbund* (ARF) 1985. Här ingick alternativjordbrukare av alla slag, både de som tillhörde de "ideologiska" organisationerna och fristående "vanliga" bönder som ställt om produktionen. Målsättningen var både att främja alternativodlingens utveckling och att tillvarata medlemmarnas ekonomiska intressen. Inledningsvis var medlemsantalet endast några hundra och arbetet bedrevs ideellt. Inom förbundet fanns dock stora sakkunskaper och flera av de ledande personerna hade erfarenheter av organisationsarbete i olika vänster- och miljöorganisationer.¹⁴ Det var resurser som snart skulle visa sig betydelsefulla. År 1994 hade ARF vuxit betydligt och bytte namn till *Ekologiska Lantbrukarna i Sverige*, en logisk följd av att termen alternativodling i de flesta sammanhang hade ersatts av begreppet ekologiskt lantbruk.

Alternativodlingens företrädare var noga med att produktionen måste vara ett tydligt alternativ till den konventionella odlingen. Det var en förutsättning för att konsumenterna skulle vara beredda att betala mer för varorna. Högre priser var ett villkor för lönsamhet, eftersom produktiviteten oundvikligen blir lägre utan artificiella insatsmedel. Det nybildade ARF spelade därför en ledande roll vid tillkomsten av *Kontrollföreningen för Alternativ Odling* (KRAV) 1985. Uppbyggandet av en enhetlig och rationell kontroll blev ARF:s helt dominerande uppgift de första åren. KRAV:s syfte är att fastställa enhetliga kriterier för godkänd ekologisk växtodling och djurhållning samt kontrollera att odlarna uppfyller villkoren. Förutom de ekologiska organisationerna består KRAV av företrädare för bland annat KF, ICA och LRF. På grund av sin användning av specialpreparat har biodynamikererna en egen och betydligt mindre kontrollorganisation, *Demeterförbundet*, som står utanför KRAV.¹⁵

För att distribuera ekologiska produkter bildades under 1980-talet en rad regionala kooperativa föreningar, så kallade *samodlarföreningar*. Dessa sammanslöt sig 1987 på riksnivå i *Samodlarna Sverige* (SamS), som

¹⁰ Inger Källander, *Jordbruksbok för alternativodlare*, Stockholm 1989, s. 14-17, 491-492; Solveig Lindholm, *Helhet och mångfald: Det ekologiska lantbrukets bärande idéer i relation till miljöetisk teori*, Uppsala 2001, s. 55-58 och bilaga 1a-1e.

¹¹ Källander 1989, s. 475-476; Lindholm 2001, s. 45-48, 51-52; *Biologisk odling – odlings-system med helhetssyn*, Samarbetsgruppen för alternativ odling, Göteborg 1983, s. 37; Artur Granstedt m.fl., *Resursbevarande lantbruk*, Stockholm 1988, s. 113-115; Josef Dlouhy, *Alternativa odlingsformer – växtprodukters kvalitet vid konventionell och biodynamisk odling*, Uppsala 1981, s. 9-15.

¹² Lindholm 2001, s. 48-49, 52; *Biologisk odling*, s. 36-37; Källander 1989, s. 473-476, 479; Granstedt m.fl. 1988, s. 112-113; Dlouhy 1981, s. 16-22. FOBO existerar fortfarande, men FNO upphörde år 2000.

¹³ Fenomenet gröna vågen analyseras av Ulla Wessberg i "Leva nära naturen' – Om innebörden av det underförstådda i gröna vågens budskap", i: *Svenska livsstilar: Om naturen som resurs och symbol*, Anders Hjort (red.), Stockholm 1983. Några av de ekologiska kollektiv som grundades på 1970-talet behandlas i Britta Jonssons sociologiska avhandling *Alternativa livsformer i sjuttioåttalets Sverige*, Uppsala 1983.

¹⁴ Telefonintervju med Staffan Ahrén 17/1 2002.

¹⁵ Källander 1989, s. 462-471; *Alternativodlaren* 1988:5, s. 29; 1989:maj, s. 25-26. KRAV bytte 1990 namn till *KRAV ekonomisk förening*. Ofta används numera benämningen *Kontrollföreningen för Ekologisk Odling*, men det är inte det officiella namnet och har inte föranlett någon ändring av förkortningen.

redan från början hade ett nära samarbete med ARF.¹⁶ Samodlarna säljer grönsaker och potatis medan handeln med ekologisk spannmål sköts av *EcoTrade AB*. Detta företag ägs gemensamt av Lantmännen/Odal och intresseföreningen för de ekologiska spannmålsodlarna, *Samspann*. Under 1990-talet tillkom ytterligare ett antal ekologiska producentorganisationer: *Sveriges Ekomjölksbönder*, *Ekokött* och *Föreningen för ekologisk fjäderfäproduktion*.

Det etablerade nätverket

Jordbrukspolitiken kan beskrivas som ett spel mellan tre intressen. *Producentintresset*, som företräds av starka organisationer, kräver att staten (alternativt EU) skall reglera marknaden och garantera böndernas inkomster. Oftast har det vägt tyngst, men det har hela tiden utmanats av *konsumentintresset*. Kraven på billiga livsmedel och marknadsanpassning backas inte upp av lika inflytelserika intresseorganisationer, men har tidvis haft starkt politiskt stöd. På senare tid har även *miljöintresset* fått ett bredare politiskt stöd, men inte heller det företräds av särskilt starka organisationer. Det ekologiska jordbruket har en fördel jämfört med det konventionella, nämligen att det inte står i direkt motsättning till något av de tre intressena. Det kan vara en del av förklaringen till dess tillväxt under 1980- och 90-talen.

Från andra världskriget fram till 1990 bestod den svenska jordbrukspolitiken av två huvuddelar. Den ena var de regelbundna återkommande prispförhandlingarna. Priserna på jordbruksvaror fastställdes efter överläggningar mellan å ena sidan Statens Jordbruksnämnd och å andra sidan LRF. Konsumentintresset representerades av Jordbruksnämndens konsumentdelegation. Den fungerade som en viss motvikt till producentintresset, vilket medförde att nätverket inte var lika tätt sammanhållet som i exempelvis Danmark.¹⁷ Någon öppning för alternativa jordbrukarorganisationer fanns dock inte. *Familjejordbrukarnas Riksförbund* gjorde upprepade påstötningar om att få sitta med vid förhandlingsbordet, men möttes varje gång av kalla handen.¹⁸

Den andra huvuddelen av jordbrukspolitiken var de stora utredningarna och riksdagsbesluten. År 1947 uppställdes tre mål: *inkomst-, produktions- och effektivitetsmålen*. Det första innebar att jordbrukarna hade rätt till en levnadsstandard i nivå med jämförbara samhällsgrupper. Det andra angav hur stor livsmedelsproduktion som behövdes för att landet skulle klara en längre avspärrning och det tredje målet gick ut på att jordbruket skulle bedrivas i rationella former. Inledningsvis var inkomstmålet överordnat, men det omdebatterade jordbrukspolitiska beslutet 1967 innebar att effektiviteten hamnade överst på dagordningen. Den produktionsnivå som ansågs nödvändig av beredskaps-skäl sattes betydligt lägre än tidigare. Under 1970-talet tippade vågskålen åter över till förmån för jordbruksintressena och 1977 fattades ett beslut där böndernas inkomster på nytt prioriterades. Produktionsmålet höjdes och det gjordes klart att hela den svenska åkerarealen skulle behållas.¹⁹

Deltagande i statliga utredningar har för LRF och dess föregång-

are varit en väg att påverka de jordbrukspolitiska besluten, men långt ifrån den enda. De stora utredningarna på 1940- och 1960-talen var sammansatta av företrädare för såväl de politiska partierna som producent- och konsumentintressena. Från och med 1970-talet var utredarna enbart politiker och statstjänstemän, vilket har tolkats som att de korporativa dragen försvagades.²⁰ Det betyder dock inte att LRF:s inflytande i praktiken minskade. Inför 1977 års beslut satt visserligen inga representanter från organisationen med i utredningen, men väl i de expertgrupper där huvuddelen av arbetet utfördes. Dessutom var det allmänna debattklimatet så gynnsamt för bönderna att allt gick LRF:s väg även om organisationens formella inflytande reducerats.²¹ Jordbruksdepartementet var under 1980-talet det av regeringens olika departement som hade de tätaste organisationskontakterna, vilket tyder på en flitig lobbyverksamhet bakom kulisserna.²²

¹⁶ 1998 gick SamS och de regionala samodlarföreningarna ihop till en enda förening.

¹⁷ Daugbjerg 1996, s. 156-158; Nils Elvander, *Intresseorganisationerna i dagens Sverige*, Lund 1969, s. 189-190, 239-251; SOU 1984:86, *Jordbruks- och livsmedelspolitik*, s. 418-420; Michel Micheletti, *The Swedish Farmers' Movement and Government Agricultural Policy*, New York 1990, s. 93-97.

¹⁸ Reine Rydén, "Förhållandet till Kooperationen – en nyckelfaktor för gamla och nya intresseorganisationer", i: *Jordbrukarnas kooperativa föreningar och intresseorganisationer i historiskt perspektiv*, under utgivning (Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien).

¹⁹ Micheletti 1990, s. 87-93, 98-102; Jörgen Hermansson, *Politik som intressekamp: Parlamentariskt beslutsfattande och organiserade intressen i Sverige*, Stockholm 1993, s. 376-383; David Vail, Knut Per Hasund & Lars Drake, *The Greening of Agricultural Policy in Industrial Societies: Swedish Reforms in Comparative Perspective*, Ithaca 1994, kap. 4.

²⁰ Hermansson 1993, s. 387-390.

²¹ Öberg 1994, s. 186-196.

²² Olof Petersson, *Maktens nätverk: En undersökning av regeringskansliets kontakter*, Stockholm 1989, s. 119-122.

LIVSMEDELSPOLITIK UNDER OMRÖVNING, 1985 - 1990

På 1980-talet tilltog den offentliga debatten om jordbruket och maten. I linje med den allmänt utbredda kritiken av samhällets korporativa tendenser ifrågasattes förhållandena inom sektorn. Skulden för de höga matpriserna i Sverige lades på det invecklade regleringssystemet, producentintressets starka ställning och den bristande konkurrensen inom livsmedelsindustrin och handeln. Dessutom medförde den växande överproduktionen av framför allt spannmål (i början av åttiotalet omkring en miljon ton per år) en samhällsekonomisk förlust. Världsmarknadspriset låg betydligt lägre än det svenska producentpriset och stora exportsubventioner var nödvändiga. Därför höjdes röster för att avskaffa gränsskyddet och regleringsapparaten, lämna fritt spelrum åt marknadsmekanismerna och minska åkerarealen.²³ I samhällsdebatten uppmärksammades också det moderna jordbrukets avigsidor i form av övergödning, kväveläckage, oetisk djurhållning och rester av bekämpningsmedel i maten. Särskilt Marit Paulsens debattinlägg fick stort genomslag i opinionen.²⁴

Året efter socialdemokraternas återkomst till makten 1982 tillsattes en ny stor utredning, *1983 års livsmedelskommitté*. Medvetet användes beteckningen livsmedelspolitik istället för jordbrukspolitik för att markera konsumentintressets ökade vikt. Ännu en sådan markering var beslutet 1984 att införa ett med inkomst målet likställt *konsumentmål*, formulerat som "tillgång till livsmedel av god kvalitet till rimliga priser".²⁵

1984 lade livsmedelskommittén fram sitt huvudbetänkande och i juni 1985 fattades ett riksdagsbeslut om nya riktlinjer för livsmedelspolitiken.²⁶ LRF var kritiskt till beslutet, men trots konsumentvänliga ordalag innebar det inte några drastiska förändringar. Jordbruksnäringen förväntades på egen hand kunna komma tillrätta med spannmålsöverskottet genom alternativ användning av åkermarken, exempelvis energiproduktion. Näringen fick fem år på sig att skapa balans mellan produktion och efterfrågan och under tiden skulle statskassan betala 40 procent av exportförlusterna.²⁷

Det visade sig snart att livsmedelskommittén hade underskattat kostnaderna för överskottet med flera hundra miljoner kronor. Överskottet, som vid det laget var uppe i 1,5 miljoner ton, bara fortsatte att stiga och på grund av snabbt fallande världsmarknadspriser skenade exportförlusterna iväg. År 1986 tillsattes därför den så kallade *spannmålsgruppen*, som bestod av statstjänstemän och LRF-företrädare. Gruppen lade fram ett förslag om ersättning till bönder som lade mark i träda istället för att odla den, ett program kallat *Träda 87*.²⁸ Dessutom föreslogs bidrag till skogsplantering och odling av energiskog.²⁹ Åtgärderna var dock långt ifrån tillräckliga för att råda bot på överskottsproblemet.

LRF-representanterna i spannmålsgruppen tog därför initiativ till *Omställning 90*. Det var ett program för ekonomisk kompensation till jordbrukare som förband sig att använda åkermark till annat än spannmålsodling. LRF propagerade för Omställning 90 bland sina medlemmar och programmet blev en framgång. 260 000 hektar kontrakterades och spannmålsöverskottet minskade med 700 000 ton, nästan en halvering.³⁰ Huruvida detta var tillräckligt, och om programmet var ekonomiskt försvarbart, rådde det däremot delade meningar om.

Mot en grönare jordbrukspolitik

Under 1980-talet var det alltså främst spannmålsöverskottet som fokuserades, men det togs också några små steg mot en "grönare" svensk jordbrukspolitik.³¹ En nyhet i 1985 års livsmedelspolitiska beslut var ett *miljö- och resursmål*. Det gick ut på att jordbruket borde "...i möjlig utsträckning använda miljövänliga odlingsmetoder som också bidrar till en god hushållning med mark, vatten och växtnäring".³² En väg att uppfylla detta mål kunde vara att begränsa användningen av handelsgödsel och bekämpningsmedel. Miljöavgifter på dessa insatsvaror infördes 1984 och höjdes 1988. Pengarna utnyttjades bland annat till ett forskningsprogram om miljövänliga odlingsformer samt till rådgivning om effektivare kemikalieanvändning och alternativodling. 1986 utarbetades ett handlingsprogram som gick ut på att kemikalieförbrukningen (mätt i aktiv substans) skulle halveras till år 1990 i förhållande till perioden 1981 – 1985. Tre år senare höjdes ambitionsnivån så att förbrukningen 1995 skulle ha halverats ytterligare en gång.³³

Ett annat utslag av miljötanke i jordbrukspolitiken var ett stödprogram för vård av värdefulla odlingslandskap, NOLA (naturvårdsinsatser i odlingslandskapet), som infördes 1986. Andra bidrag lämnades för anläggning av våtmarker, häckar och trädplanteringar för att skapa ett mer varierat landskap och ökad biologisk mångfald.³⁴ År 1988 antogs en ny djurskyddslag med uppmärksammade inslag som för-

²³ Två inflytelserika debattböcker som drev en sådan linje var Olof Bolin, Per-Martin Meyerson & Ingemar Ståhl, *Makten över maten: Livsmedelssektorns politiska ekonomi*, Stockholm 1984 samt Stefan Hedlund & Mats Lundahl, *Beredskap eller protektionism? En studie av beredskapsmålet i svensk jordbrukspolitik*, Malmö 1985. Om denna debatt se även Daugbjerg 1996, s. 132-133.

²⁴ Marit Paulsens *Den stressade potatisen* (Stockholm 1985) var den kanske mest uppmärksammade debattboken om livsmedelskvalitet. Ett tidigt exempel är *Jordbruksboken – en studie- och debattbok om jordbruk och miljö*, Fältbiologerna, Sollentuna 1978.

²⁵ Proposition 1983/84:76, s. 6.

²⁶ SOU 1984:86; Proposition 1984/85:166; Micheletti 1990, s. 103-107; Öberg 1994, s. 196-197.

²⁷ SOU 1984:86, s. 49; Daugbjerg 1996, s. 128-129.

²⁸ Ds Jo 1986:2, *Åtgärder för att minska spannmålsproduktionen på kort sikt*. PM av spannmålsgruppen.

²⁹ Ds Jo 1986:6, *Åtgärder för att minska spannmålsöverskottet*. Rapport 2 från spannmålsgruppen.

³⁰ Ds Jo 1987:2, *Åtgärder för att minska spannmålsöverskottet och stimulera alternativ markanvändning*. Rapport 3 från spannmålsgruppen; LRF, *Lantbruksåret 1987: Fakta om lantbruket, lantbrukskooperationen och LRFs verksamhet*, s. 25; *Lantbruksåret 1988*, s. 23; Micheletti 1990, s. 123-124.

³¹ För en utförlig redogörelse för dessa åtgärder, se Vail, Hasund & Drake 1994, kap. 7.

³² Proposition 1984/85:166, s. 55.

³³ Vail, Hasund & Drake 1994, s. 144, 159.

³⁴ *Ibid.*, s. 161-165.

bud mot hönshållning i små burar och krav på att släppa kor på utomhusbete minst tre månader om året.³⁵

Ett försök att koppla ihop miljömålet och överskottsproblemet var den så kallade *intensitetsutredningen* som tillsattes 1987. Den hade i uppdrag att undersöka om spannmålsöverskottet kunde minskas genom lägre intensitet i odlingen. Expertgruppen föreslog mindre höjningar av miljöavgifterna, vilket också genomfördes.³⁶ Man kunde kanske ha förväntat sig att utredningen skulle ha övervägt en satsning på alternativodling, men den möjligheten ägnades endast några rader.³⁷

Regeringen gjorde en annan bedömning. Hösten 1988 beordrade den Lantbruksstyrelsen att utarbeta ett omlägningsbidrag, avsett att lindra de ekonomiska svårigheterna vid övergången till alternativodling.³⁸ Det faktum att valrörelsen detta år dominerades av miljöfrågor spelade sannolikt en stor roll för regeringens beslut. Staffan Ahrén, ARF:s ordförande vid den aktuella tiden, blickar tillbaka:

Varje departement skulle ha en miljöfråga att driva. För jordbruksdepartementet blev omlägningsstödet en sån där symbolfråga. Efter snart sagt varje valmöte ute i landet lät Mats Hellström fotografera sig ute på en ekologisk gård för lokalpressen.¹⁷

Det nya stödet infördes 1989 och innebar en treårig ersättning med samma belopp per hektar som i Omställning 90.⁴⁰ Det medförde att antalet registrerade alternativodlare mellan 1988 och 1990 steg från 665 till 1 580. Den ekologiska arealen ökade från 8 600 till 28 500 hektar.⁴¹

En annan konsekvens av omlägningsstödet var att ARF:s medlemsantal växte från omkring 500 till 1 300.⁴² Medlemstillströmningen gav större ekonomiska resurser och för första gången hade man möjlighet att ge förbundssekreteraren och tidningsredaktören betalt för sitt arbete, om än bara på deltid.⁴³ För ARF var expansionen naturligtvis mycket välkommen, men den utgjorde också en komplikation. Det fanns en risk att många av de nya medlemmarna inte enbart drevs av idealistiska motiv. Ekonomiska överväganden började spela en allt viktigare roll för organisationen.

ARF vinner terräng

Under andra hälften av 1980-talet förändrades flera inslag i jordbrukssektorns politiska möjlighetsstruktur till ARF:s fördel. Den dominerande organisationen LRF hade ett fortsatt starkt inflytande, men det var något som alltmer ifrågasattes. Dessutom uppfattades LRF allmänt som försvarare av det storskaliga kemikaliejordbruket. Det nyvaknade intresset för miljövänliga produktionsformer skapade nya möjligheter att sälja ekologiska livsmedel på marknaden. På den partipolitiska dagordningen stod miljöfrågorna högt (vilket resulterade i att miljöpartiet röstades in i riksdagen 1988). Det ekologiska jordbruket upplevde uppenbarligen en tilltagande medvind. Vad gjorde Alternativodlarnas Riksförbund för att flytta fram sina positioner under dessa år?

Först kan man slå fast att ARF de första åren efter sin tillkomst

inte agerade särskilt mycket på egen hand, utan främst via *Samarbetsgruppen för Alternativ Odling* (SAO). Den bestod av företrädare för FOBO, FNO, biodynamikerna, Miljöförbundet, Jordbrukspolitiska föreningen och ARF. Gruppen hade bildats 1982, alltså redan före ARF:s tillkomst.⁴⁴ Lantbruksstyrelsen lyssnade tämligen välvilligt på SAO:s synpunkter och lät en representant ingå i en arbetsgrupp för frågor om alternativrådgivning. När miljöavgifterna på handelsgödsel och bekämpningsmedel fördelades till forskning, rådgivning och kontrollverksamhet hade samarbetsgruppen ett visst inflytande. Lantbruksstyrelsen gick dock inte med på att dela ut bidrag för sådana ändamål direkt till organisationerna i samarbetsgruppen, vilket dessa hade föredragit.⁴⁵

När det gällde jordbrukspolitiken i stort ansåg ARF och de andra organisationerna i samarbetsgruppen att den utmärktes av brist på helhetssyn. Bland annat uppfattade man förslaget om trädesersättning, Träda 87, som en desperat åtgärd utan några positiva effekter. En långsiktig lösning på överskotts- och miljöproblemen bestod, som man såg det, i en allmän sänkning av jordbrukets intensitet. Ett lämpligt medel för det var kraftigt höjda miljöavgifter på kvävegödsel och bekämpningsmedel.⁴⁶ Intensitetsutredningen 1987 kom emellertid fram till att höjda avgifter knappast skulle sänka förbrukningen om inte höjningen blev mycket stor. En så drastisk åtgärd var utredningen inte beredd att föreslå.⁴⁷ SAO höll naturligtvis inte med om den bedömningen, utan vidhöll i sitt remissvar kravet på höjda miljöavgifter. Samarbetsgruppen betonade vidare att alternativodlingen var lösningen på en mängd problem och menade att en omlägningsplan för hela det svenska jordbruket borde utarbetas.⁴⁸

I samband med beslutet om omlägningsstödet hösten 1988 inrättade Lantbruksstyrelsen ett *Alternativodlingsråd*. Där fick representanter för såväl SAO som ARF och övriga alternativodlarorganisationer plats sida vid sida med LRF och KF.⁴⁹ Efter Lantbruksstyrelsens och Jordbruksnämndens sammanslagning till Jordbruksverket 1991 ombildades det till *Rådet för ekologisk odling*.⁵⁰ Enligt ARF:s företrädare Staf-

³⁵ *Ibid.*, s. 173-176.

³⁶ Ds Jo 1987:3, *Intensiteten i jordbruksproduktionen: Miljöpåverkan och spannmålöverskott*, s. 2-3.

³⁷ *Ibid.*, s. 60.

³⁸ Ingegerd Svensson, *Statligt stöd till alternativ odling 1989. En enkätundersökning*, Alternativ odling nr 7 (SLU), Uppsala 1991, s. 7; *Land Lantbruk* 1988:35, s. 42.

³⁹ *Ekologiskt Lantbruk* 1996:9, s. 7.

⁴⁰ Svensson 1991, s. 7-8, 46-48; *Land Lantbruk* 1988:45, s. 54; SFS 1989:11, *Förordning om stöd till alternativ odling*. Stödbeloppet varierade mellan olika län, från 700 kr/hektar i Norrbotten till 2900 i Malmö.

⁴¹ KRAV, *Statistik 2000*, tabell 1 b, www.krav.se/arkiv/statistik/Stat2000.pdf.

⁴² *Alternativodlaren* 1989:3, s. 5; 1990:3, s. 30-31. Av de 1 300 medlemmarna var omkring 800 aktiva jordbrukare.

⁴³ *Alternativodlaren* 1990:3, s. 29.

⁴⁴ Lindholm 2001, s. 53; telefonintervju med Staffan Ahrén 17/1 2002.

⁴⁵ *Alternativodlaren* 1986:1, s. 6; 1986:2, s. 10; 1987:2, s. 17.

⁴⁶ *Alternativodlaren* 1986:4, s. 6-9.

⁴⁷ Ds Jo 1987:3, s. 48-51, 72-73.

⁴⁸ *Alternativodlaren* 1988:2, s. 28-29.

⁴⁹ *Alternativodlaren* 1988:9, s. 4; 1988:11/12, s. 7; *Land Lantbruk* 1988:35, s. 42.

⁵⁰ *Alternativodlaren* 1991:12, s. 38; 1992:2, s. 30. Om de statliga myndigheternas omorganisation, se SOU 1990:87, *Den nya centrala jordbruksmyndigheten*.

fan Ahrén fattades inga beslut med större ekonomisk räckvidd i rådet. Det fungerade främst som ett forum för ömsesidigt informationsutbyte. På det hela taget kan lantbruksmyndigheterna sägas ha varit ganska positivt inställda, men de ekologiska företrädarnas inflytande inskränktes till detaljer.⁵¹

Mot slutet av 1980-talet började ARF i högre grad än tidigare agera självständigt i jordbrukspolitiken. ARF utvecklade de ståndpunkter som därefter framförts av SAO till ett jordbrukspolitiskt program, som antogs hösten 1988. Där framhölls de positiva konsekvenser för miljön och för jordbrukets produktionsbalans som en allmän övergång till alternativodling skulle medföra. Programmet sammanfattades i fyra förslag:

- 1) ekonomiskt stöd till jordbrukare som lade om produktionen;
- 2) höjda avgifter på handelsgödsel och bekämpningsmedel;
- 3) "arealbunden djurhållning", det vill säga att en gård (eller grupp av samverkande gårdar) inte skulle få ha fler djur än som kunde försörjas av den egna foderproduktionen;
- 4) stödet till forskning, rådgivning och utbildning borde inriktas på alternativodling.⁵²

Den första riktigt stora framgången för ARF:s ansträngningar att påverka jordbrukspolitiken kom hösten 1988 med regeringens beslut om omlägningsstödet. Glädjen grumlades emellertid av jordbruksminister Mats Hellströms besked att stödet enbart skulle betalas ut till nya alternativodlare, inte till jordbrukare som redan lagt om produktionen. Det fick de etablerade alternativodlarna att protestera. De hävdade att de lagt ned både tid och pengar på att utveckla produktionsmetoder och bygga upp en kontrollapparat. Nu skulle de tvingas konkurrera på ojämlika villkor med nyttillkomna odlare. För att uppmärksamma situationen utlyste ARF i samarbete med Samodlarna en leveransbojkott strax före valet, varpå regeringen backade och förklarade att det hela varit ett missförstånd. Stöd skulle utgå både till redan omlagd areal och till areal som nyanmälades under 1989. Utan tvivel hade påtryckningsaktionen betydelse för beslutet.⁵³

Alternativodlingens och ARF:s snabba tillväxt under åren 1988 – 1989 ledde till en omprövning av förhållandet till de övriga organisationerna i samarbetsgruppen. Årsmötet i mars 1989 beslutade att ARF skulle ta initiativ till en nedläggning av SAO. När de andra organisationerna vägrade gå med på det, lämnade ARF samarbetsgruppen. ARF motiverade detta steg med att alternativodlingsrörelsen vuxit och blivit mer professionell. I denna nya situation krävdes en mer renodlad yrkesorganisation. En bidragande orsak var att motsättningar om kontrollreglerna mellan KRAV och biodynamikerna länge hade förgiftat samarbetsklimatet i SAO.⁵⁴

Omlägningsstödet medförde alltså både ett politiskt erkännande och en kvantitativ expansion. ARF framstod nu som en alltmer självmedveten organisation på väg att börja spela en aktiv roll i det jordbrukspolitiska nätverket. Såväl i inre som yttre avseende hade institutionaliseringen hunnit långt på bara fyra år.

Politisk kursomläggning

Försöken att minska spannmålsöverskottet med stödprogram som Träda 87 och Omställning 90 uppskattades inte i alla läger. Många ekonomer fortsatte pläderna för att en långsiktig lösning bestod i ökad marknadsanpassning. Ett omdebatterat inlägg på det temat var en rapport beställd av en expertgrupp inom finansdepartementet. Författaren Gunnar Wetterberg konstaterade att jordbruksstödet var en tung börda för konsumenterna och för hela samhällsekonomin. Även för jordbruksnäringsen själv hade regleringen negativa konsekvenser i form av miljöbelastning, sneda regionalpolitiska effekter och orättvis inkomstfördelning. Wetterberg skisserade ett alternativ bestående av sänkt gränsskydd, avreglerad inhemsk marknad och ett differentierat brukarstöd.⁵⁵

ARF uttalade sig (än så länge inom ramen för SAO) ganska positivt om rapporten. Man instämde i Wetterbergs beskrivning av problemen och välkomnade en avreglering, förutsatt att man istället fick nya stödformer som gynnade en utveckling i ekologisk riktning.⁵⁶ LRF reagerade däremot med ett ramaskri och menade att följderna av förslagen skulle bli en våldsam nedläggningsvåg.⁵⁷

De politiska partierna var inte eniga om att Wetterbergs modell var rätt väg, men alla var inställda på att det behövdes ytterligare reformer. I november 1988 tillsattes en ny livsmedelspolitisk utredning. Vid samma tid genomförde LRF en snabb och uppseendeväckande omorientering, det så kallade "spårbytet". LRF-ledningen insåg att stora förändringar var oundvikliga och drog slutsatsen att det var bättre att förekomma än att förekommas. Man släppte därför en del av motståndet mot en avreglering och ville till och med låta en halv miljon hektar åker ställas om till annan användning. Med en förändrad attityd hoppades man kunna påverka det kommande riksdagsbeslutet så att jordbruksnäringsen skulle få en rejäl ekonomisk kompensation och långa övergångstider.⁵⁸

I det rådande marknadsliberala debattklimatet var emellertid utredningen, som bestod av företrädare för alla riksdagspartier, inställd på en betydligt mer långtgående reform. I betänkandet, som presenterades hösten 1989, föreslogs en stegvis sänkning av gränsskyddet och en fullständig avveckling av prisregleringarna inom landet. Priserna skulle i framtiden sättas av marknaden och inte genom centrala förhandlingar. Dessutom skulle det, genom att exportstödet slopades, bli ointressant att producera utöver efterfrågan. För att i någon mån kompensera bönderna för de minskade inkomster som kunde förutses

⁵¹ Telefonintervju med Staffan Ahrén 17/1 2002.

⁵² *Alternativodlaren* 1988:6, s. 7-10; 1989:1, s. 16-17.

⁵³ *Alternativodlaren* 1988:9, s. 4-5; 1988:11-12, s. 4, 6; 1989:2, s. 4, *Ekologiskt Lantbruk* 1996/9, s. 7; *Land Lantbruk* 1988: 35, s. 42; 1988:37, s. 42.

⁵⁴ *Alternativodlaren* 1989:3, s. 30; 1989:5, s. 4, 29-30; 1990:3, s. 30-31.

⁵⁵ Ds 1988:54, *Alternativ i jordbrukspolitik*. Rapport till expertgruppen för studier i ofentlig ekonomi.

⁵⁶ *Alternativodlaren* 1989:1, s. 20-21.

⁵⁷ Öberg 1994, s. 198; Daugbjerg 1996, s. 134-135; *Land Lantbruk* 1988:41, s. 43, 45-46.

⁵⁸ Öberg 1994, s. 201-206.

förordades ett inkomststöd, men endast under tre år.⁵⁹ Efter att såväl regeringen som jordbruksutskottet gjort vissa justeringar av övergångsbestämmelserna fattade riksdagen i juni 1990 ett i det närmaste enigt beslut. En radikal brytning med den tidigare jordbrukspolitiken var ett faktum.⁶⁰

Den nya politiken mötte kraftigt motstånd från många LRF-medlemmar. Missnöjet riktades även mot den egna organisationen, som beskyldes för att ha agerat alldeles för kraftlöst. LRF-ledningen beklagade att den förändringsvilja man visat genom sitt spårbyte inte givit så stor utdelning som man hoppats. LRF hade dock haft så stor del i beslutsprocessen att man tvingades disciplinera den kritiska medlemsopinionen. Ordföranden Bo Dockered gjorde gällande att resultatet skulle ha blivit mycket sämre för bönderna utan LRF:s påtryckningar. Han betonade att det nu gällde att se framåt och göra det bästa av den uppkomna situationen.⁶¹ Som PerOla Öberg skriver innebar 1990 års beslut att LRF förändrades från "...en bondefacklig organisation med huvuduppgift att förhandla med staten till en näringslivsorganisation med lobbying som främsta verksamhet".⁶² Det medförde också att förutsättningarna delvis förändrades för de andra aktörerna i det jordbrukspolitiska nätverket.

Bland alternativodlarna rådde uppfattningen att utredningen hade ett alltför snävt ekonomiskt synsätt. Dess förslag skulle, ansåg man, leda till ytterligare koncentration i slättbygderna och nedläggning i skogsbygderna. Åkermarken borde betraktas som en naturresurs och vårdas som en sådan.⁶³ ARF var ändå ganska optimistiskt om framtiden. I Alternativodlarens ledarkommentar till beslutet framfördes förhoppningen att den ökade konkurrensen skulle ge alternativen större utrymme på marknaden. Makten skulle förskjutas från producenter till konsumenter, men det var inget nytt för alternativodlarna. De hade alltid, i mycket större utsträckning än andra jordbrukare, varit beroende av konsumenternas önskemål. "Och så länge vi kan ta fram en produkt någon vill köpa så torde vi inte ha alltför mycket att frukta av avregleringen och den nya politiken."⁶⁴ Konsumenternas och handelns snabbt ökande intresse för ekologiska livsmedel de följande åren skulle visa att denna bedömning var riktig.

Nytänkande inom LRF

Alternativodlarnas Riksförbund intog ofta en kritisk attityd till LRF, som man uppfattade som kemikaliefixerat och negativt inställt till ekologisk odling. Visserligen var LRF under 1970- och 80-talen positivt till miljöpolitik, men det dröjde innan man erkände att jordbruket faktiskt var en föroreningskälla. Organisationen motsatte sig därför införandet av miljöavgifterna på handelsgödsel och bekämpningsmedel 1984. Några år senare reserverade sig LRF-representanterna i intensitetsutredningen mot den av majoriteten föreslagna avgiftshöjningen.⁶⁵

Under loppet av åttiotalet kunde en begynnande attitydförändring iakttas. 1985 års stämma antog ett miljöprogram, som satte upp målen att förse konsumenterna med livsmedel av hög kvalitet och att

minska jordbrukets negativa miljöpåverkan.⁶⁶ Detta följdes upp 1989 med ett nytt och mer konkret program. LRF anslöt sig där till den officiella målsättningen att halvera användningen av bekämpningsmedel mellan 1985 och 1990 samt att uppnå ytterligare en halvering till 1995.⁶⁷

Trots detta till synes tydliga miljömedvetande gick LRF långt ifrån på samma linje som ARF. Det var inte tal om att sluta med gifter och handelsgödsel. Det framgår klart av LRF:s miljöstudiebok *Den värld vill vi ha* (1990), där alternativodling endast nämns i förbigående. Hela tyngdpunkten läggs istället på hur användningen av kemiska medel skall optimeras och oönskade negativa effekter undvikas.⁶⁸ LRF:s ordförande Bo Dockered ville emellertid tona ned skillnaderna. I en intervju i *Alternativodlaren* hävdade han att jordbrukets framtid låg i att göra den konventionella odlingen så miljövänlig och säker som möjligt. Det kunde man åstadkomma genom att ta till sig det bästa av alternativodlingen, men det var inte nödvändigt att ta steget fullt ut. Dockered betonade samtidigt att LRF ställde upp på KRAV och han ansåg att de lantbrukskooperativa företagen borde engagera sig mer i utveckling och försäljning av alternativodlade varor.⁶⁹ KRAV valde hösten 1990 LRF:s avgående VD Thorsten Andersson till ordförande, vilket kan ses som ett närmande mellan det konventionella och det ekologiska jordbruket.⁷⁰

ARF och partipolitiken

I partipolitiken var ARF angeläget om att kunna samarbeta med alla, men man visade under 1980-talet betydligt större förståelse än LRF för socialdemokraternas konsumentinriktade linje. Det är inte så förvånande med tanke på att alternativodlarnas marknad bestod av konsumenter med en kritisk inställning till konventionellt framställda livsmedel. Alternativodlingens ursprung i miljörörelsen bidrog till att den stod nära konsumenterna. Den svenska miljörörelsen var ju från början i hög grad en konsumentrörelse, som ägnade sig mycket åt frågor om livsmedelskvalitet och kemiska tillsatser.⁷¹ Enligt Staffan Ahrén hade många ARF:are vänsterbakgrund, så även av den anledningen föll det

⁵⁹ Ds 1989:63, *En ny livsmedelspolitik*; Öberg 1994, s. 206-208; Hermansson 1993, s. 385-387; Vail, Hasund & Drake 1994, s. 182-186; Daugbjerg 1996, s. 135-137.

⁶⁰ Proposition 1989/90:146; Jordbruksutskottets betänkande 1989/90:JoU25; Vail, Hasund & Drake 1994, s. 186-187; Daugbjerg 1996, s. 139. Det enda parti som röstade nej var miljöpartiet.

⁶¹ Hermansson 1993, s. 386-387; Öberg 1994, s. 207-211.

⁶² Öberg 1994, s. 212.

⁶³ *Alternativodlaren* 1990:2, s. 9-10; 1990:3, s. 21-23.

⁶⁴ *Alternativodlaren* 1990:5, s. 4.

⁶⁵ Daugbjerg 1996, s. 98-102.

⁶⁶ LRF, *Prisa kvaliteten: Miljöprogram för kvalitetsproduktion av svenska livsmedelsråvaror*, Stockholm 1985.

⁶⁷ LRF, *Lantbrukets miljömål: En renare framtid*, Stockholm 1989.

⁶⁸ LRF, *Den värld vill vi ha: Bonden och miljön*, Stockholm 1990.

⁶⁹ *Alternativodlaren* 1990:1, s. 10-11.

⁷⁰ *Alternativodlaren* 1990:10, s. 20-24.

⁷¹ Andrew Jamison m.fl., *The Making of the New Environmental Consciousness: A Comparative Study of the Environmental Movements in Sweden, Denmark and the Netherlands*, Edinburgh 1990, s. 37.

sig ganska naturligt att upprätthålla kontakter med socialdemokraterna och vpk.⁷²

Den konsumentvänliga hållningen till trots hade ARF också en hel del gemensamt med centerpartiet; jordbrukets och landsbygdens traditionella försvarare. ARF:s remissvar inför 1990 års livsmedelspolitiska beslut överensstämde delvis med yttrandet av centerledamoten Karl Erik Olsson. Denne hävdade, liksom ARF, att utredningens förslag präglades av ett ensidigt ekonomiskt tänkande och att jordbruket inte kunde bedömas i strikt nationalekonomiska termer.⁷³ ARF:s synpunkter hade stora likheter även med yttrandet från miljöpartiets ledamot Åsa Domeij, som förordade kraftigt höjda miljöavgifter och stöd åt alternativjordbruket.⁷⁴ I ARF:s skrivelse återfanns vidare en del krav som låg vid sidan av den egentliga jordbrukspolitiken, exempelvis stimulans av vindkraft och annan förnyelsebar energi. Dessutom föreslogs ökad skatt på naturresurser och energi i kombination med sänkt skatt på arbete, det vill säga miljöpartiets käpphäst grön skatteväxling.⁷⁵ Miljöpartiet var således det parti ARF hade mest gemensamt med.⁷⁶

Sammanfattningsvis kunde alternativodlingen överbrygga den traditionella motsättningen mellan konsument- och producentintressena. En annan gynnsam omständighet var att alla partier i slutet av åttiotalet ville framstå som miljövännen. Det var därför möjligt för ARF att skapa kontakter och vinna stöd i vitt skilda politiska läger. Andra viktiga omgivningsfaktorer som livsmedelsmarknaden och jordbruksmyndigheterna var också relativt positiva. Inom den svenska jordbrukarkåren i stort och i LRF fanns fortfarande en viss misstänksamhet, men inte något direkt motstånd.⁷⁷

Alternativodlarna själva var också en betydelsefull faktor. Empiriska undersökningar från olika länder visar att en hög andel av de ekologiska pionjärerna hade akademisk utbildning och urban bakgrund.⁷⁸ Så tycks fallet vara även i Sverige, men detta antagande baseras inte på någon systematisk undersökning. Intrycket är att många av ARF:s aktiva var välutbildade och hade goda kontakter på SLU. De formulerade sina önskemål på ett språk som vann gehör hos politiker och myndighetspersoner och jämfört med de konventionella bönderna i LRF stod de närmare konsumenterna.

⁷² Telefonintervju med Staffan Ahrén 17/1 2002.

⁷³ Ds 1989:63, s. 292-302.

⁷⁴ Ibid., s. 269-277.

⁷⁵ *Alternativodlaren* 1990:3, s. 23.

⁷⁶ De direkta kontakterna mellan ARF och miljöpartiet var dock vid den här tiden ganska begränsade. Staffan Ahrén menar att miljöpartisterna var allmänt välvilliga men egentligen ganska okunniga om ekologiskt jordbruk. (Telefonintervju med Staffan Ahrén 17/1 2002.)

⁷⁷ Enligt Ahrén hade LRF fram till 1990-talets början ungefär denna attityd: "Om det nu finns en marknad för ekologiska livsmedel så skall de naturligtvis produceras i Sverige, men det där sköter ju ni alternativodlare så bra själva." (Telefonintervju med Staffan Ahrén 17/1 2002.)

⁷⁸ Susanne Padel, "Conversion to Organic Farming: A Typical Example of the Diffusion of an Innovation?", *Sociologia Ruralis* 2001:1, s. 43-44.

EG-ANPASSNING 1991 - 1994

Den 26 oktober 1990 offentliggjorde den socialdemokratiska regeringen, som en del i ett krispaket, en omsvängning i sin inställning i EG-frågan. Sommaren 1991 inlämnades Sveriges formella medlemsansökan. För jordbrukets del blev situationen de följande åren mycket komplicerad, eftersom ett EG-medlemskap innebar att den nyligen beslutade avregleringspolitiken måste avbrytas. Under samma period pågick en reformering av EG:s jordbrukspolitik samt GATT/WTO-förhandlingar om en liberalisering av världshandeln. Det var därför omöjligt att få en klar bild av det svenska jordbrukets framtida villkor.⁷⁹

En reformerad CAP

I likhet med den svenska baserades EG:s gemensamma jordbrukspolitik (CAP) på en högprislinje. Jordbrukarna inom EG garanterades en bestämd prisnivå och skyddades från de lägre priserna på världsmarknaden med hjälp av importavgifter. Jordbrukspolitiken slukade mer än halva EG:s budget och framkallade återkommande ekonomiska kriser. De flesta var också eniga om att det fanns fler avigsidor. Större delen av prisstödet gick till storjordbrukarna medan de småbönder som bäst behövde bidrag bara erhöll mindre summor. Därtill uppmuntrade prispolitiken storskaliga och miljöskadliga produktionsmetoder.

Under 1970- och 80-talen tilltog överskottsproblemen i EG liksom i Sverige.⁸⁰ År 1984 begränsades mjölkproduktionen med ett kvotssystem, men spannmålsöverskottet fortsatte att växa. Det ledde till att allt större summor förbrukades på exportbidrag. Att EG på detta sätt dumpade sina överskott på världsmarknaden medförde stark kritik, särskilt från USA. En förändring av jordbrukspolitiken framstod som en nödvändighet.⁸¹ I maj 1992 beslutade ministerrådet om en CAP-reform som innebar prissänkningar med 29 procent på spannmål, oljeväxter och fodergrödor och 15 procent på nötkött. För att bönderna inte skulle drabbas ekonomiskt kompenenserades de med areal- och djurbidrag. Överskottsproduktionen skulle minskas genom att spannmålsodlare med mer än 20 hektar måste lägga 15 procent av jorden i träda, något de också fick ekonomisk kompensation för. Bönderna fick alltså lika omfattande stöd som tidigare, men under delvis annorlunda former.⁸²

Jordbrukets påverkan på miljön uppmärksammades även inom EG under 1980-talet och följderna blev att CAP-reformen inkluderade ett

⁷⁹ Lizelotte Lundgren Rydén, *Ett svenskt dilemma: Socialdemokraterna, centern och EG-frågan 1957–1994*, Göteborg 2000, s. 184–185, 214.

⁸⁰ Mellan 1973 och 1988 ökade den årliga livsmedelsproduktionen i EG med 2 procent, medan konsumtionen endast ökade med 0,5 procent om året. Daugbjerg 1996, s. 121.

⁸¹ Daugbjerg 1996, s. 111–115.

⁸² *Ibid.*, s. 119–127; Vail, Hasund & Drake 1994, s. 234; Wyn Grant, *The Common Agricultural Policy*, London 1997, s. 77; Elmar Rieger, "The Common Agricultural Policy: Politics Against Markets", i: *Policy-Making in the European Union* (fourth edition), Helen Wallace & William Wallace (eds), Oxford 2000, s. 197.

miljöprogram.⁸³ EG-stöd kunde beviljas för att minska användningen av gödning och bekämpningsmedel, vårda värdefulla landskap, bevara sällsynta husdjursraser, skapa naturreservat och rekreationsområden samt för att stödja ekologisk odling. Medlemsländerna lämnades stor frihet att avgöra tillämpningen av miljöprogrammet. EG betalade inte hela anslaget, utan åtgärderna förutsatte medfinansiering av det enskilda medlemslandet.⁸⁴

Vid ungefär samma tid antog EG en förordning om ekologisk växtodling.⁸⁵ Den blev lag i Sverige redan i och med EES-avtalet, som trädde i kraft 1994, vilket krävde vissa anpassningar av de svenska reglerna.⁸⁶ Ansvar för detaljföreskrifterna hamnade på Jordbruksverket, men själva kontrollfunktionen låg kvar hos KRAV och Demeter. Förändringarna var inte så stora, men de nya reglerna var betydligt mer detaljerade än de gamla. I Sverige hade de ekologiska producenterna och handeln inom ramen för KRAV utvecklat ett frivilligt samarbete som alla tyckte fungerade väl. EU:s detaljstyrning kom att bli ett återkommande irritationsmoment de följande åren.

Bönderna och EG-frågan

Redan på sin stämma i juni 1990 tog LRF ställning för EG-medlemskap, en reaktion mot det jordbrukspolitiska beslut som en vecka tidigare fattats av riksdagen. Organisationen räknade med att EG:s jordbrukspolitik skulle vara mer gynnsam för bönderna än den svenska. De följande åren utövade man energiska påtryckningar på regeringen om att avregleringen skulle avbrytas och jordbrukspolitiken istället EG-anpassas så snabbt som möjligt. LRF deltog aktivt på ja-sidan i folkomröstningskampanjen och såg som sin särskilda uppgift att övertyga den tveksamma landsbygdsbefolkningen om EU:s fördelar.⁸⁷

För ARF var EG/EU en potentiellt känslig fråga. Trots LRF:s övertalningsförsök var bönderna splittrade och miljörelsen var motståndare till en anslutning. En stor del av ARF:s medlemskår lutade sannolikt åt ett nej. Å andra sidan kunde man troligen räkna med högre bidrag, både till jordbruket i allmänhet och till ekjordbruket, inom CAP än i den nationella svenska politiken. Här fanns en klar risk för kollision mellan ideologi och ekonomiska överväganden. Enligt de styrelsemedlemmar som tillfrågats blev frågan ändå inte särskilt kontroversiell. På ARF:s årsmöte 1992 framfördes krav, särskilt från Jämtlandsdistriktet, på att förbundet skulle säga nej. Även om de flesta i styrelsen stod på nej-sidan ville ingen riskera intern splittring genom att organisationen engagerade sig i EU-debatten. Oavsett om Sverige blev medlem eller inte måste man fortsätta att arbeta för det ekologiska jordbruket. Frågan huruvida ARF överhuvud taget skulle ta ställning till EU skickades ut på remiss till distriktet. Där ansåg majoriteten att organisationen skulle förhålla sig neutral och det blev också beslutet.⁸⁸

Mellan två system

Under den oklara situationen åren 1991 – 1994 utvecklade både LRF och ARF en mycket hög aktivitet i jordbrukspolitiken. LRF fick gehör

för många av sina krav, delvis som en följd av att centerpartisten Karl Erik Olsson blev jordbruksminister efter den borgerliga valsegern hösten 1991. På LRF:s begäran tillsatte Olsson en omställningskommission som skulle se över 1990 års beslut och föreslå anpassningsåtgärder inför EG-medlemskapet. Kommissionen lade i augusti 1992 fram sitt betänkande, vars innehåll sedan återfanns i regeringens budgetproposition. I praktiken kan man säga att avregleringen avbröts genom att exportstödet och de fastställda spannmålspriserna behölls. Vidare skulle ett arealbidrag införas, precis som i EG, med villkoret att 15 procent av åkerarealen lades i träda. I stort sett var detta helt i linje med LRF:s krav.⁸⁹

Överst på ARF:s önskelista vid den här tiden stod en permanentning av det treåriga bidraget från 1989. Nu när ett arealbidrag var på väg att införas menade ARF att högre bidrag borde utgå till areal som var mer miljövänlig eller värdefull för landskapsvården.⁹⁰ Ett annat av organisationens krav var att de ekologiska jordbrukarna skulle undantas från trädsvillkoret för arealbidrag. Motiveringen var att de inte bidrog till överskottsproduktionen, då de redan använde minst en tredjedel av arealen till annat än spannmål. Ett tredje yrkande framställdes när de så kallade regleringsavgifterna på handelsgödsel och bekämpningsmedel avskaffades 1993. ARF hävdade då att miljöavgifterna borde höjas med motsvarande belopp, eftersom de sänkta kostnaderna annars skulle ge konventionella odlare en konkurrensfördel.⁹¹

Med denna kravlista uppvaktade ARF jordbruksutskottet och den lämnades också till flera riksdagsledamöter, som ombads att skriva motioner.⁹² Uppmaningen hörsammades av företrädare för socialdemokraterna, vänsterpartiet och kds samt av den för tillfället partilösa Annika Åhnberg. Mer eller mindre ordagrant återgav de delar av ARF:s formuleringar.⁹³ Åren 1991 – 1994 fanns inga miljöpartister i riksdagen, men det ekologiska jordbruket hade ändå ett ganska brett politiskt stöd.

⁸³ EG-förordningen, *Council Regulation (EEC) No 2078/92 on agricultural production methods compatible with the requirements of the protection of the environment and the maintenance of the countryside*, återfinns som bilaga i SOU 1994:82, *Förstärkta miljöinsatser i jordbruket – svensk tillämpning av EG:s miljöprogram*.

⁸⁴ Grant 1997, s. 204-209; SOU 1994:82, s. 48-50.

⁸⁵ Förordning (EEG) nr 2092/91. *Europeiska gemenskapernas officiella tidning*, Specialutgåva 1994:15, volym 10, s. 124-140. För de aktuella EG-reglerna, se Statens Jordbruksverk, *Ekologisk odling – EG:s regler om odling och kontroll av ekologiska jordbruksprodukter*, www.sjv.se/ekologisklantbruk/EGs_regler/eu_regler_odling.htm.

⁸⁶ Proposition 1993/94:203, s.174-178.

⁸⁷ Lundgren Rydén 2000, s. 180, 214-218, 248-250.

⁸⁸ *Alternativodlaren* 1992:4, s. 4; 1992:5, s. 4; 1993:4, s. 41; telefonintervjuer med Staffan Åhrén 17/1 2002 och med Inger Källander 5/4 2002; e-post från Peter Einarsson till författaren 22/2 2002.

⁸⁹ Lundgren Rydén 2000, s. 215-217; SOU 1992:87, *Åtgärder för att förbereda Sveriges jordbruk och livsmedelsindustri för EG – förslag om vegetabiliesektorn, livsmedelsexporten och den ekologiska produktionen*; Proposition 1992/93:100, bilaga 10, s. 12. Beträffande det ekologiska jordbruket föreslogs bidrag på sammanlagt 20 miljoner kronor till kontroll, forskning och marknadsföring.

⁹⁰ *Alternativodlaren* 1993:4, s. 4.

⁹¹ *Alternativodlaren* 1992:12, s. 4; 1993:2, s. 36-37.

⁹² *Alternativodlaren* 1993:2, s. 36; 1993:3, s. 36-37.

⁹³ Motion 1992/93:Jo10 (Harry Staaf och Ulf Björklund, kds); motion 1992/93:Jo223 (Harry Staaf och Liisa Rulander, kds); motion 1992/93:Jo247 (Annika Åhnberg); motion 1992/93:Jo249 (Gudrun Schyman m.fl. v); motion 1992/93 (Jo255 (Margareta Winberg m.fl. s).

Tioprocentsmålet

Ett huvudnummer för ARF under dessa år var den så kallade tioprocentkampanjen. Omlägningsstödet 1989 hade lett till en kraftig engångsökning av antalet alternativodlare. Det orsakade ett tillfälligt överskott på ekologisk spannmål, men efter något år ökade konsumenternas efterfrågan betydligt och överskottsproblemet försvann. Utan en tillströmning av nya ekologiska odlare skulle det snart uppstå en brist-situation och därför måste fler bönder stimuleras till att ställa om produktionen. Vid årsmötet i mars 1992 antog ARF målsättningen att den ekologiskt odlade arealen skulle ökas från en till tio procent av landets åkerjord till år 2000. I samarbete med KRAV och Samodlarna inledde ARF en kampanj som syftade till att påverka nyckelpersoner inom handeln, media och politiken.⁹⁴

Man bör hålla i minnet att tio procent av åkerarealen långt ifrån är samma sak som tio procent av livsmedelsproduktionen. Kampanjen kan ändå betraktas som en stor framgång för ARF. Våren 1994 föreslog regeringen ett arealbidrag på 200 kronor per hektar för ekologisk odling. Riksdagens jordbruksutskott godkände förslaget och gick till och med ett steg längre. Som svar på en centermotion ställde det sig enhälligt bakom målsättningen om tio procent ekologisk åkerareal och uppmanade regeringen att lägga fram konkreta förslag.⁹⁵

Peter Einarsson, ARF/EL:s jordbrukspolitiska talesman sedan 1993, konstaterade belåtet att riksdagens uppslutning bakom tioprocentmålet innebar ett viktigt erkännande av det ekologiska jordbrukets betydelse. Det just beslutade ekostödet på 200 kronor var bara en början. Det stod redan klart att ett EU-medlemskap skulle medföra en ekologisk areal-sättning inom ramen för EU:s miljöprogram. Vid ett nej i folkomröstningen kunde ekobönderna sannolikt räkna med en fortsatt positiv utveckling av den svenska jordbrukspolitiken.⁹⁵

”Världens renaste jordbruk”

I november 1989 presenterade LRF en analys av det svenska jordbrukets möjligheter att hävda sig vid en EG-anslutning. Där framhävdes de goda utsikterna att sälja svenska livsmedel på europamarknaden genom en profilering på miljövänlig produktion och oförstörd natur.⁹⁷ När det gällde den svenska marknaden visade undersökningar att konsumenterna litade på svenskproducerad mat och det var något som LRF tog fasta på. Som komplement till det tidigare miljöprogrammet antogs 1992 ett konsumentpolitiskt handlingsprogram, ”Sveriges bönder – steget före”. En massiv reklamkampanj på temat ”Sveriges bönder på väg mot världens renaste jordbruk” inleddes. Syftet var både att ytterligare stärka förtroendet hos de svenska konsumenterna och att förbättra förutsättningarna för livsmedelsexport.⁹⁸

I ARF-lägre uppfattade man inte kampanjen som enbart positiv. I en annons, undertecknad ”Sveriges bönder”, hävdade LRF nämligen att användningen av bekämpningsmedel halverats, och det var en sanning med modifikation. Tidningen Alternativodlaren påpekade ilsket att de till synes minskade giftmängderna berodde på att man övergått

till mer koncentrerade preparat. Den besprutade arealen hade inte minskat, snarare tvärtom.⁹⁹ En del ARF:are tyckte att man borde inleda en motkampanj, men den allmänna meningen bland alternativodlarna var att man skulle samarbeta med LRF och försöka få dem att göra verklighet av alla vackra ord.¹⁰⁰ I mars 1992 möttes representanter för de båda organisationerna och man kom överens om att i fortsättningen sammanträffa en gång om året.¹⁰¹ Även om ARF fortsatte att då och då uttrycka tvivel på allvaret i LRF:s miljöengagemang blev det inledningen på ett närmare samarbete. Tillsammans med miljöstiftelsen *Det Naturliga Steget* utarbetade de två organisationerna en konsensusrapport med titeln *Den livsviktiga näringen*. Där diskuterades vad som krävdes för att göra jordbruksproduktionen kretsloppsbasead och långsiktigt hållbar. De förslag som framfördes var långtgående och det ekologiska jordbruket framställdes som en förebild.¹⁰² Skriften fick ingen större uppmärksamhet när den publicerades 1993, men genom att betona vad ekologiska och konventionella bönder hade gemensamt lade den grunden till en fördjupad dialog.¹⁰³

En ny strategi för en ny tid

Vid tiden för Sveriges inträde i EU hade den ekologiska jordbrukarrörelsen tagit ytterligare några steg in i etablissemang. På livsmedelsmarknaden ökade både antalet och volymerna av KRAV-märkta produkter snabbt. Särskilt stor betydelse fick lantbrukskooperationens lansering av ekomjolk i början av nittiotalet. Om omlägningsstödet 1989 var ett första viktigt politiskt erkännande var tioprocentsmålet det i ännu högre grad. Ett permanent ekostöd hade beslutats och nya bidrag från EU var på väg.

ARF började få bättre ekonomi, anställde mer personal och öppnade 1994 ett kansli i Uppsala.¹⁰⁴ Namnbytet till Ekologiska Lantbrukarna senare samma år var också en markering av att man inte längre betraktade sig som en liten alternativ nischorganisation. Framgången var dock inte alldeles enkel att hantera. Situationen sammanfattades av

⁹⁴ *Alternativodlaren* 1992:3, s. 35-38; 1993:1, s. 28; 1993:3, s. 36-37; 1993:4, s. 39; 1993:6-7, s. 33-35. ARF:s dåvarande ordförande Staffan Ahrén har berättat om bakgrunden till att tioprocentsmålet formulerades. Inför en uppvaktning av jordbruksministern, Karl Erik Ols-son, i februari 1992 ville man ha ett konkret mål att peka på. Först hade man tänkt sig fem procent, men det lät bättre med tio och så fick det bli. *Ekologiskt Lantbruk* 1996:9, s. 6.

⁹⁵ Proposition 1993/94:157, s. 5-6; Jordbruksutskottets betänkande 1993/94:22; Motion. 1993/94:Jo208 (Lennart Brunander och Birger Andersson, c).

⁹⁶ *Alternativodlaren* 1994:5, s. 3-4.

⁹⁷ Lundgren Rydén 2000, s. 174.

⁹⁸ LRF, *Lantbruksåret* 1990, s. 14-16; *Verksamhetsberättelse* 1991, s. 5; *Verksamhetsberättelse* 1992, s. 1, 4, 11; LRF, *Sveriges bönder – steget före: Konsumentpolitiskt handlingsprogram* (stencil); *Land Lantbruk* 1992:24, s. 3; 1992:25, s. 15.

⁹⁹ *Alternativodlaren* 1992:2, s. 4.

¹⁰⁰ *Alternativodlaren* 1993:1, s. 28; 1993:4, s. 38.

¹⁰¹ *Alternativodlaren* 1992:4, s. 26.

¹⁰² *Det Naturliga Steget, Den livsviktiga näringen – En rapport om kretsloppsprincipen och jordbruket*, Stockholm 1993. Staffan Ahrén karakteriserar rapportens innehåll som "oerhört radikalt" och finner det märkligt att LRF faktiskt ställde sig bakom den. (Telefontervju med Staffan Ahrén 17/1 2002.)

¹⁰³ *Ekologiskt Lantbruk* 1995:4, s. 5; 1996:9, s. 5; 1996:10, s. 26.

¹⁰⁴ Kansliet låg tidigare hemma hos dåvarande förbundssekreteraren Inger Källander.

förbundstidningen våren 1995 med följande ord: "Vi behöver en genomarbetad policy och strategi för den växande marknadens och medvindens tid."¹⁰⁵ Alternativodlingen och ARF hade startat med en tydlig ideologisk grund, men nu började ekonomiska överväganden spela en större roll. Skulle man hålla fast vid sina ursprungliga idéer eller satsa på att få med så många jordbrukare som möjligt, även sådana med krasst ekonomiska motiv? Hittills hade man ägnat sig åt en specialiserad produktion för ett fåtal konsumenter som var beredda att betala höga priser, men volymproduktion för en massmarknad var något annat. Det vägvalet hade en avgörande betydelse också för det politiska agerandet. Fram till 1994–95, när statsmakterna ställde sig bakom tioprocentmålet och EU-miljonerna började strömma in, hade det knappast funnits någon sådan potentiell konflikthanledning.

På ARF/Ekologiska Lantbrukarnas årsmöte i mars 1994 diskuterades dessa framtidsfrågor. Kari Örjavik, en av rörelsens pionjärer, betonade vikten av att slå vakt om den ekologiska identiteten. Enligt tidningsreferatet mötte detta inlägg mycket applåder. Peter Einarsson framhöll att organisationen hade en dubbel uppgift. Dels skulle man slå vakt om de egna medlemmarnas intressen, dels hade man ett ansvar för att ändra inriktningen på hela jordbruket.¹⁰⁶ Utvecklingen de följande åren skulle visa att det inte var lätt att uppfylla de två målen samtidigt.

¹⁰⁵ *Ekologiskt Lantbruk* 1995:4, s. 3.

¹⁰⁶ *Alternativodlaren* 1994:3, s. 22.

CAP PÅ HEMMAPLAN, 1995 - 2000

Under sina tio första verksamhetsår hade ARF/Ekologiska Lantbrukarna fått in en fot i det svenska jordbrukspolitiska nätverket. Sveriges inträde i EU 1995 ändrade förutsättningarna genom att maktens centrum flyttades från Stockholm till Bryssel. Hur detta skulle inverka på den ekologiska produktionens villkor och möjligheterna att utöva inflytande på jordbrukspolitiken var inte givet. Det är EU:s ministerråd som fastställer CAP:s budget och allmänna inriktning, men medlemsländerna har en viss handlingsfrihet när det gäller utformningen av de nog så viktiga detaljföreskrifterna. Jordbrukarorganisationerna i EU-länderna måste följaktligen arbeta på två plan samtidigt. Det gäller att försöka påverka både CAP och den nationella tillämpningen av EU:s regler och bidragssystem. Allt detta kräver mycket resurser i form av pengar, personal och ett brett kontaktnät. Här har LRF en fördel genom sitt medlemskap i de stora europeiska organisationerna COPA och COGECA.¹⁰⁷ För små organisationer som Ekologiska Lantbrukarna gäller det att utnyttja begränsade resurser maximalt. En kanal är den ekologiska jordbrukarrörelsens internationella samarbetsorganisation IFOAM (*International Federation of Organic Agriculture Movements*). I samband med tillkomsten av EG-förordningen om ekologisk odling 1991 bildade IFOAM en EU-grupp, som är remissinstans till kommissionen i frågor med anknytning till det ekologiska jordbruket.

Detta kapitel fokuserar huvudsakligen på den svenska tillämpningen av EU:s bidragsregler. Ekologiska Lantbrukarnas agerande på EU-nivå kommer inte att behandlas närmare, men för sammanhangets skull redovisas organisationens allmänna synpunkter på CAP.

Ekologiska Lantbrukarna och EU-medlemskapet

Ekologiska Lantbrukarnas jordbrukspolitiska talesman Peter Einarsson tycktes inte särskilt missnöjd med utgången av folkomröstningen om EU. Medlemskapet innebar utan tvivel en "total omvälvning", men inte nödvändigtvis till det sämre. Han räknade med att olika former av miljöstöd i framtiden skulle bli en större del av den totala jordbruksbudgeten, eftersom sådana är lättare att motivera politiskt än rent inkomststöd. Det nationella manöverutrymmet skulle i fortsättningen inskränkas, men för Ekologiska Lantbrukarna var det ändå viktigt att fortsätta påtryckningarna på svenska politiker och myndigheter. Det gällde också att upprätthålla goda relationer med de svenska företrädarna i Bryssel. Dessutom fanns nu möjligheter till "kringgående rörelser" – direkta kontakter med kommissionen eller samarbete med ekologiska organisationer i de andra medlemsländerna. På det hela taget räknade Einars-

¹⁰⁷ COPA (*Comité des Organisations Professionnelles Agricoles*) består av de stora nationella intresseorganisationerna för jordbrukare. COGECA (*Comité Général de la Coopération Agricole des Pays de la Communauté*) sammansluter de lantbrukskooperativa organisationerna.

son med att det borde finnas hyggliga utsikter för det ekologiska jordbruket att få gehör för sina synpunkter.¹⁰⁸

Einarsson var författaren till det nya jordbrukspolitiska program som Ekologiska Lantbrukarna antog på sitt årsmöte i mars 1996. Utgångspunkten var att livsmedelsproduktionen borde styras mot långsiktig uthållighet och därför måste de styrmedel som CAP erbjuder omdisponeras. Ett stort fel med det rådande bidragssystemet var enligt Ekologiska Lantbrukarna:s uppfattning att det premierade odling av spannmål och oljeväxter, men inte vall. Vidare fick bördiga regioner högre ersättning per hektar trots att stödbehovet var mindre där. Huvudpunkten i Ekologiska Lantbrukarnas alternativ var att areal- och djurbidragen borde ersättas med ett enhetligt arealstöd till all brukad mark. Oavsett region och odlad gröda borde samma belopp utgå per hektar. (På EU-jargong kallas en sådan bidragsmodell *flat-rate payment*.) Som villkor för stödets utbetalning skulle krävas en minsta andel "grön mark" och ett tak för djurtätheten. Miljöskatter på handelsgödsel och bekämpningsmedel, som redan fanns i Sverige och Danmark, borde införas i hela EU. De befintliga miljöstöden borde ökas, men med stor frihet för medlemsländerna att bestämma tillämpningen.¹⁰⁹

Den strategi som här skisseras illustrerar den ekologiska jordbrukarrörelsens målkonflikt. Om programmet genomförs blir jordbruket mer miljöanpassat och skillnaden mellan ekologiskt och konventionellt minskar. Det är naturligtvis önskvärt ur allmän miljösynpunkt, men frågan är om ekobönderna själva skulle gynnas av det. En tydlig ekologisk identitet och en klar avgränsning mot det konventionella jordbruket bör rimligen ge konkurrensfördelar både på marknaden och i politiken. Vilket mål är egentligen viktigast för Ekologiska Lantbrukarna – att arbeta för en miljöanpassning av hela jordbruket eller att slåss för ekobönderna som intressegrupp? På denna direkta fråga svarar Peter Einarsson att "...huvudmålet är den långsiktiga miljöanpassningen. En ökad ekologisk produktion och marknad är ett medel, ändringar av CAP och andra politiska signaler ett annat". Han medger att den dubbla rollen som idé- och intresseorganisation kan orsaka målkonflikter, men "...i stort skulle jag nog ändå vilja påstå att idépolitiken är en tillgång för intressepolitiken".¹¹⁰ Inger Källander, Ekologiska Lantbrukarnas ordförande sedan 1994, instämmer i att målet på lång sikt är en fullständig omläggning av jordbruksproduktionen. Avgränsningen mellan ekologiskt och konventionellt jordbruk har enligt Källander inget egenvärde, utan ekojordbruket skall ses som en modell för jordbrukets utveckling. Hon tillägger att en allmän miljöanpassning kan bidra till en bättre lönsamhet för hela jordbruket.¹¹¹ Ekologiska Lantbrukarnas näringspolitiska sekreterare Maria Dirke anser inte heller att målkonflikten behöver vara något stort problem. Hon framhåller att ekologiskt jordbruk handlar om mycket mer än att avstå från konstgödsel och bekämpningsmedel. Argument baserade på etisk djurhållning, global livsmedelsförsörjning och resurshushållning kommer att tala för det ekologiska jordbruket även om det konventionella skulle upphöra med användningen av kemiska medel.¹¹²

Miljöstödet

Problematiken med dubbla målsättningar återkommer i frågan om den svenska utformningen av EU:s miljöstöd. Sveriges medlemskap i EU betydde att de nationella stödformerna skulle försvinna och ersättas med EU:s olika bidragssystem, inklusive miljöprogrammet. Redan i november 1993 tillsatte regeringen därför en utredning med uppgift att lägga fram ett förslag till miljöstöd i enlighet med EU-normerna.¹¹³

I Sveriges medlemsavtal med EU fastställdes en maximal ram för miljöstödet på omkring 2 800 miljoner kronor per år, en hög summa jämfört med andra EU-länder. Det gav goda möjligheter att bygga ut stödet till det ekologiska jordbruket, vilket var nödvändigt om det nyligen antagna tioprocentmålet skulle kunna uppnås. Problemet med miljöstödet är att EU bara betalar halva summan. Den andra hälften måste tas ur den svenska statskassan och den var vid mitten av nittio-talet mycket ansträngd. (De generella arealbidragen är däremot hel-finansierade av EU.) Utredningen föreslog ändå att hela det beviljade beloppet skulle tas i anspråk. Dess förslag till miljöprogram skulle kosta 2 775 miljoner, varav EU alltså skulle stå för hälften. Av denna summa beräknades 372 miljoner gå till delprogrammet för ekologiskt jordbruk.¹¹⁴

Frågan om EU-bidragen till jordbruket blev snart partipolitiskt infekterad. Den borgerliga regeringen 1991 – 1994 hade under medlemsförhandlingarna med framgång försökt utverka så stora bidrag som möjligt. Socialdemokraterna ville däremot så långt möjligt hålla fast vid 1990 års politik. I den omfattande EU-proposition som regeringen lade fram strax innan den förlorade valet ingick alla jordbruksbidrag, också de som krävde svensk medfinansiering. Den tillträdande socialdemokratiska regeringen tackade däremot, med hänvisning till besparings-skäl, nej till många medfinansierade bidrag.¹¹⁵ Socialdemokraternas förslag till ram för miljöprogrammet låg på 800 miljoner kronor, vilket samtliga oppositionspartier fann alltför snålt tilltaget. Tillsammans med Naturskyddsföreningen protesterade även Ekologiska Lantbrukarna. Efter det att socialdemokraterna och centern inlett sitt budgetsamarbete i början av 1995 höjde jordbruksutskottet summan till 1 500 miljoner per år de två första åren. Utskottet anförde vidare att totalramen på 2 800 miljoner borde utnyttjas fullt ut så snart budgetläget medgav.¹¹⁶

¹⁰⁸ *Ekologiskt Lantbruk* 1995:6, s. 5-9.

¹⁰⁹ Ekologiska Lantbrukarna, *Det nödvändiga systemskiftet*. Jordbrukspolitiskt program antaget vid årsstämman 10 mars 1996, www.ekolantbruk.se/naringspolitik/jopo/jopo96.htm; *Ekologiskt Lantbruk* 1998:2, bilaga Rapport 1/98.

¹¹⁰ E-post från Peter Einarsson till författaren 22/2 2002.

¹¹¹ Telefonintervju med Inger Källander 5/4 2002.

¹¹² E-post från Maria Dirke till författaren 4/3 2002.

¹¹³ SOU 1994:82, s. 3. Enmansutredare var departementsrådet Anders Lundin. I utredningens expertgrupp ingick bland andra Peter Einarsson från EL.

¹¹⁴ SOU 1994:82, s. 21; Carl Johan Lidén, "Nuvarande miljöstöd och dess framväxt", *Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens Tidskrift* 1997:6, s. 9-10; SOU 1999:78, *Jordbruk och miljönytta: Nytt miljöprogram för jordbruket*, s. 47-48.

¹¹⁵ Proposition 1994/95:19, s. 304-312; Motion 1994/95:U16, s. 7-17; Lundgren Rydén 2000, s. 230-231.

¹¹⁶ Jordbruksutskottets betänkande 1994/95:JoU13, s. 47-54; e-post från Peter Einarsson till författaren 22/2 2002.

Det miljöprogram som slutligen antogs av riksdagen bestod av tre delar. Delprogram 1 innehöll åtgärder för bevarande av biologisk mångfald, kulturmiljöer och öppet odlingslandskap. Det andra delprogrammet bestod av en rad olika bidrag till skydd av miljö känsliga områden, anläggning av våtmarker och stöd åt utrotningshotade husdjursraser. Delprogram 3 handlade om ekologisk produktion och tilldelades 227 miljoner. Ekostöd lämnades för alla grödor och beloppet var 900 kronor per hektar i skogsbygd och 1 600 i slättbygd. Gårdar med ekologisk djurhållning fick ett tillägg på 600 kronor per hektar åker med grovfoder.¹¹⁷

De följande åren byggdes miljöprogrammet ut vid två tillfällen. 1997 utökades ramen med 600 miljoner för stöd till flerårig vallodling. Från och med 1998 avsattes ytterligare 800 miljoner till ett program för "resurshushållande konventionellt jordbruk". Därmed utnyttjades kostnadsramen på 2,8 miljarder, som Sverige fått vid medlemsförhandlingarna, i sin helhet.¹¹⁸

I stort sett var Ekologiska Lantbrukarna nöjda och Peter Einarsson bedömde det svenska miljöprogrammet som det bästa i hela EU. För det första var inte ekostödet tidsbegränsat som omlägningsstödet 1989 hade varit. För det andra var stödnivån så hög att bidraget verkligen spelade en avgörande ekonomisk roll för den enskilde bonden. Den allvarligaste invändningen var att stödet till den ekologiska djurhållningen var för lågt för att stimulera fler mjölkproducenter att lägga om produktionen. Dessutom vände sig Ekologiska Lantbrukarna mot de regionala skillnaderna i bidragsnivå.¹¹⁹

I det senare fallet talade inte ledningen för alla medlemmar. Vid årsstämman i mars 1995 gav bidragsskillnaderna mellan slätt- och skogsbygd upphov till en häftig debatt. De specialiserade spannmålsodlarna stödde differentieringen medan majoritetens ståndpunkt var att stödnivån borde vara lika över hela landet.¹²⁰ I denna fråga kunde man för första gången iaktta en motsättning mellan en medlemskategoris sårintresse och organisationens strävan att främja utvecklingen av det ekologiska jordbruket i stort. Denna spricka inom den hittills väl sammanhållna organisationen skulle dyka upp på nytt fem år senare.

Agenda 2000

Vid EU:s toppmöte i Madrid 1995 fick kommissionen i uppdrag att utreda vilka förändringar som krävdes för att genomföra en utvidgning av unionen. Förslaget, som presenterades 1997, gick under beteckningen *Agenda 2000*. Det bestod av en budgetram för perioden 2000–2006 samt de tyngsta budgetposterna, det vill säga jordbruket och strukturfonderna. På jordbruksområdet innehöll det en reform enligt samma modell som 1992. I korthet gick kommissionens förslag ut på ytterligare sänkningar av garantipriserna, den här gången även på mjölk. Bönderna skulle liksom vid den förra reformen kompenseras med direktbidrag, men denna gång inte till hundra procent. Systemet skulle varken bli billigare eller mindre byråkratiskt än tidigare.¹²¹

Reformförslaget bemöttes relativt positivt av Ekologiska Lantbru-

karna. Med Peter Einarssons ord var jordbrukskommissionären Franz Fischler, till skillnad från somliga svenska politiker, "...definitivt inte beredd att offra stora delar av det europeiska jordbruket på frihandelsideologins och de heliga matprisernas altare".¹²² Nackdelen med Agenda 2000 var att bönderna blev ännu mer bidragsberoende, men å andra sidan skulle miljöstöden troligen öka. Vidare kunde kommissionen tänka sig att ge enskilda medlemsländer rätt att ställa miljövillkor för arealersättningarna, vilket på EU-språk kallas *cross compliance*. Ett annat inslag var en möjlighet till *modulering*. Det betyder omfördelning av bidrag, i det här fallet en begränsning av utbetalningarna till stora gårdar. Dessa punkter överensstämde med Ekologiska Lantbrukarnas eget jordbrukspolitiska program.¹²³

Utgången av förhandlingarna i ministerrådet blev, precis som 1992, en mindre långtgående reform än kommissionens förslag. Vid toppmötet i Berlin i mars 1999 kom man överens om prissänkningar med 15 procent på spannmål och 20 procent på nötkött. Mjölkspriset skall sänkas med 15 procent, men med början först år 2005. Jordbrukarna kompenseras med direktstöd för större delen av prissänkningarna.¹²⁴

CAP och den svenska partipolitiken

Eftersom de avgörande besluten om CAP fattas i ministerrådet innebar EU-medlemskapet att regeringen blev den klart viktigaste svenska aktören i jordbrukspolitiken. Riksdagens formella inflytande har reducerats, men eftersom s-regeringen saknat egen majoritet är andra partier inte helt maktlösa. Mellan 1995 och 1998 fungerade centern som stödparti, sedan hösten 1998 har det varit vänstern och miljöpartiet. Övriga partier kan i enskilda frågor spela en roll i jordbruksutskottet. Vem som är jordbruksminister har också en viss betydelse. Under Sveriges första tid som EU-medlem innehades posten av Margareta Winberg, som i EU-sammanhang gjorde en rivstart genom att ta strid mot plågsamma djurtransporter. Hon ersattes i mars 1996 av Annika Åhnberg, men återkom i oktober 1998. Åhnberg hade i jämförelse med Winberg ett mer uttalat konsumentperspektiv med betoning på livsmedelspriserna.

Regeringen hade räknat med att en reform av den gemensamma jordbrukspolitiken skulle stå på dagordningen redan på den regerings-

¹¹⁷Lidén 1997, s. 10-13.

¹¹⁸SOU 1999:78, s. 47-48, 51-52, 56-57. Med resurshushållande konventionellt jordbruk (även kallat REKO) avsågs begränsningar i användningen av handelsgödsel och bekämpningsmedel, ökad areal grön mark, förbättrad stallgödselhantering mm. SOU 1994:82, s. 109-110.

¹¹⁹Ekologiskt Lantbruk 1995:3, s. 2; 1995:9, s. 10. Organisationen hade framfört liknande invändningar redan när utredningen lade fram sitt betänkande sommaren 1994. *Alternativodlaren* 1994:6, s. 2-4.

¹²⁰Ekologiskt Lantbruk 1995:3, s. 30.

¹²¹Gösta Torstensson, *Lärobok om Europeiska unionen – Efter Amsterdam*, Skogås 1999, s. 132; *Ekologiskt Lantbruk* 1998:2, bilaga Rapport 1/98; *Land Lantbruk* 1999:11, s. 6-9.

¹²²Ekologiskt Lantbruk 1997:10, s. 11.

¹²³Ekologiskt Lantbruk 1998:2, bilaga Rapport 1/98, s. 7-8.

¹²⁴Rieger 2000, s. 200-205; Torstensson 1999, s. 132; Statens Jordbruksverk, *Konsekvenser av EU:s reform av jordbrukspolitiken (Agenda 2000)*, www.sjv.se/arealersattning/agenda2000/agenda2000.htm.

konferens som inleddes 1996. Därför tillsattes 1995 den så kallade *KomiCAP-utredningen* med uppdrag att utarbeta ett svenskt förslag till marknadsorientering och miljöanpassning av CAP. I huvudbetänkandet *Mat & Miljö* formulerades ett radikalt avregleringsalternativ, som blev s-regeringens linje. Utredningens majoritet förordade i princip en så fri utveckling av marknaden som möjligt. Garantipriser, exportstöd och de flesta bidrag borde avskaffas och priserna sänkas till världsmarknadsnivå. Jordbrukarna skulle kompenseras genom direktstöd, men bara under en övergångsperiod.¹²⁵ Huvuddragen i betänkandet återkom i en proposition som jordbruksminister Annika Åhnberg lade fram i mars 1998.¹²⁶

Åhnberg, som tidigare varit lyhörd för Ekologiska Lantbrukarnas krav, fick nu ta emot mycket kritik från organisationen. Einarsson beskrev henne som en extrem avregleringsförespråkare och välkomnade Margareta Winberg tillbaka på posten. Han ansåg att den senare hade en mer positiv attityd, men att regeringens inställning till jordbrukspolitiken var motsägelsefull. Att tala om en grönare framtid och samtidigt vilja avveckla större delen av CAP var inkonsekvent, menade han.¹²⁷

I mitten av 1990-talet var Ekologiska Lantbrukarna så etablerade att de fick delta i de flesta kommittéer där villkoren för den ekologiska produktionen diskuterades, men inte i KomiCAP-utredningen. Regeringen betraktade uppenbarligen inte Ekologiska Lantbrukarna som någon självskrivna medspelare när det gällde de stora dragen i jordbrukspolitiken. Efter att ha visat sitt missnöje erbjöds organisationen en plats, men avböjde.¹²⁸ Peter Einarsson uttryckte sitt ogillande av handläggningen och sågade betänkandet. Enligt Ekologiska Lantbrukarnas beräkningar skulle utredningens modell leda till att en miljon hektar, 40 procent av den svenska åkerarealen, lades ned. Delar av Norrland och Sydsvenska höglandet skulle stå helt utan jordbruk. Utredningens avregleringsförslag syftade till att på en och samma gång åstadkomma billigare livsmedel, minskade kostnader för EU-budgeten, bättre miljö och levande landsbygd. Att denna ekvation inte gick ihop var, som Einarsson såg det, fullständigt glasklart.¹²⁹

Ekologiska Lantbrukarna lade den följande tiden ned stora ansträngningar på att klargöra sina jordbrukspolitiska ståndpunkter för beslutsfattarna i utskottet och departementet.¹³⁰ En hel del av kritiken mot KomiCAP-utredningens slutsatser delades av centern, kristdemokraterna, vänsterpartiet och miljöpartiet, vilket framgår av partiernas reservationer.¹³¹ Det är också dessa fyra partier Ekologiska Lantbrukarnas ledning nämner som de mest tillmötesgående under nittioalet, men man hade kontakter med enskilda riksdagsledamöter i alla läger.¹³²

Utvidgat samarbete med LRF

Samarbetet mellan Ekologiska Lantbrukarna och LRF intensifierades under 1995, när de båda organisationerna utarbetade ett utvecklingsprogram för den ekologiska produktionen. Där identifierade de vilka insatser för utveckling och rådgivning som krävdes för att tioprocentmålet skulle kunna uppnås.¹³³ Därefter uppvaktade man gemensamt

jordbruksutskottet och departementet för att presentera sina förslag. Ekologiska Lantbrukarnas ordförande Inger Källander framhöll att LRF:s medverkan var betydelsefull, men hon var mycket noga med att påpeka att det handlade om ett samarbete mellan två självständiga organisationer.¹³⁴ Gunnar Rundgren, veteran inom den ekologiska rörelsen, mindes LRF:s skeptiska attityd på åttiotalet. Han menade att det var mycket viktigt att den stora organisationen nu uppvisade en mer positiv hållning. Bönder som lade om sin produktion riskerade inte längre att uppfattas som udda.¹³⁵

I januari 1997 möttes Ekologiska Lantbrukarna:s och LRF:s styrelser, vilket beskrevs som en historisk händelse. Tidigare kontakter hade hållits på tjänstemannanivå och begränsats till enskilda sakfrågor. Nu bildades en "idé- och dialoggrupp" som i fortsättningen höll regelbunden kontakt.¹³⁶ Bland de konkreta samarbetsprojekten fanns utbildningsprogram, lokala arrangemang och en gemensam broschyr med syftet att övertyga fler bönder om det förnuftiga i att satsa ekologiskt.¹³⁷ År 1999 fick Ekologiska Lantbrukarna tillgång till ett kontorsrum och möteslokaler på LRF:s kontor i Stockholm. LRF har också bidragit med ekonomiskt stöd till Ekologiska Lantbrukarnas arbete på EU-nivå inom IFOAM.¹³⁸

Trots det utbyggda samarbetet fortsatte Ekologiska Lantbrukarna att då och då kritisera "storebror" för bristande ekologiskt medvetande. Ett exempel är det dokument om visioner och vägval för EU:s jordbrukspolitik som antogs vid LRF-stämman 1996. LRF:s förslag om CAP:s framtid handlade endast om små och försiktiga steg i riktning mot ökad marknads- och miljöanpassning. När det gällde de generella bidragen var man helt avvisande till såväl modulering som miljökrav.¹³⁹ Annat var det med den genomgripande reform som skisserades i Ekologiska Lantbrukarna:s jordbrukspolitiska program. Peter Einarsson var inte

¹²⁵SOU 1997:102, *Mat & Miljö: Svensk strategi för EU:s jordbruk i framtiden*.

¹²⁶Proposition 1997/98:142.

¹²⁷*Ekologiskt Lantbruk* 1998:9, s. 2; 1999:9, s. 2. När miljöstödet beslutades några år tidigare hade Einarsson emellertid kritiserat Margareta Winberg i skarpa ordalag för hennes handläggning av ärendet. *Ekologiskt Lantbruk* 1995:1, s. 3-4.

¹²⁸*Ekologiskt Lantbruk* 1996:1, s. 29; 1997:10, s. 10.

¹²⁹*Ekologiskt Lantbruk* 1997:10, s. 10, 13-15; 1998:2, bilaga Rapport 1/98, s. 3-13.

¹³⁰*Ekologiskt Lantbruk* 1997:10, s. 12; 1998:3, s. 23; 1998:4, s. 24.

¹³¹SOU 1997:102, s. 108-134. Reservationer av Lennart Brunander (c), Dan Ericsson (kd), Gudrun Lindvall (mp) och Maggi Mikaelsson (v).

¹³²E-post från Peter Einarsson till författaren 22/2 2002; telefonintervju med Inger Källander 5/4 2002.

¹³³Ekologiska Lantbrukarna & Lantbrukarnas Riksförbund, *Utvecklingsprogram för ekologiska livsmedel*, maj 1995 (stencil).

¹³⁴*Ekologiskt Lantbruk* 1995:5, s. 30-31; 1995:8, s. 2-3.

¹³⁵*Ekologiskt Lantbruk* 1996:9, s. 4.

¹³⁶*Ekologiskt Lantbruk* 1997:1, s. 22; 1997:3, s. 30. I Idé- och dialoggruppen ingick från EL Inger Källander, Liv Ekerwald och Lennart Larsson. Från LRF deltog Caroline Trapp och Jan Eksvärd.

¹³⁷*Ekologiskt Lantbruk* 1998:5, s. 24; 1998:10, s. 2; 1998:10, s. 22; *Miljö och ekologiskt lantbruk*, Jan Eksvärd & Inger Källander (red.), LRF & Ekologiska Lantbrukarna 1999.

¹³⁸Telefonintervju med Inger Källander 5/4 2002. Källander berättar vidare att LRF 1999 framkastade förslaget att Ekologiska Lantbrukarna skulle ingå i LRF som en underorganisation, något som EL bestämt motsatte sig.

¹³⁹Lantbrukarnas Riksförbund, *LRFs EU-positioner: Vägval för lantbruket. Vägval i jordbrukspolitiken*. Antaget av 1996 års riksförbundsstämma. Stockholm 1996.

nådig i sitt omdöme om LRF-skriften. Den innehöll en del vackra formuleringar, men han uppfattade dess konkreta jordbrukspolitiska förslag som alltigenom konventionella.¹⁴⁰

I slutet av nittiotalet drev LRF den så kallade "ryggsäckskampanjen", som ville påvisa att svenska bönder blev orättvist behandlade jämfört med sina yrkesbröder i andra länder. Kraven som framfördes var avskaffade miljöavgifter på konstgödsel och bekämpningsmedel samt sänkta skatter på el, diesel och eldningsolja.¹⁴¹ Ekologiska Lantbrukarna hävdade däremot att det vore helt fel att ta bort de få miljöstyrmedel som stod till buds. Visserligen skulle även ekobönderna tjäna på exempelvis lägre dieselskatt, men det var ändå rätt att skattepolitiken bestraffade hög förbrukning av fossila bränslen. De konkurrensnackdelar som det svenska jordbruket drogs med borde istället kompenseras med andra former av skattesänkningar.¹⁴²

Ett regelbundet återkommande inslag i tidningen Ekologiskt Lantbruk är den årliga statistiken över förbrukningen av bekämpningsmedel. Den baseras på SCB:s siffror över sålda hektardoser, vilka ställs i relation till arealen av de grödor där bekämpningsmedel används. Statistiken visade att användningen inte minskade trots åttiotalets halveringsprogram. Efter EU-inträdet började den snarare öka, fram till 1999 med inte mindre än 40 procent.¹⁴³ Einarsson fann det märkligt att LRF inte bekymrade sig mer över utvecklingen och han deklarerade raljant att kampanjen "världens renaste jordbruk" i själva verket måste handla om att hålla kemiskt rent från ogräs.¹⁴⁴

Sådana gliringar från Ekologiska Lantbrukarnas håll hindrade inte LRF-ledningen från att sakta men säkert orientera sig i ekologisk riktning. Om inte annat fanns det goda ekonomiska skäl till det, vilket konstaterades i en intern utredning våren 1999. Marknaden för ekologiska livsmedel, som vid den tiden omsatte 0,5 – 1 miljard kronor årligen, beräknades ha potential att öka till 2,5 miljarder. Av den summan utgjorde så mycket som 700 miljoner rent merpris till bönderna. En sådan affärsmöjlighet borde naturligtvis tillvaratas, vilket motiverade en ordentlig satsning från LRF och lantbrukskooperationen.¹⁴⁵

Den 4 maj 1999 var företrädare för Ekologiska Lantbrukarna inbjudna till LRF:s förbundsråd.¹⁴⁶ Vid detta möte meddelade LRF-ordföranden Hans Jonsson överraskande att han tänkte övergå till ekologisk drift på sin egen gård. Hans motiv var främst ekonomiska, inte ideologiska. Ekologisk produktion hade nu helt enkelt blivit mer lönsam än konventionell.¹⁴⁷ För detta beslut lär han ha tilldelats epitetet "Eko-Hasse" vid LRF-stämman ett par veckor senare.¹⁴⁸ Spannmålsodlarnas ordförande Björn Lundberg framförde mycket skarp kritik mot Jonsson. Han gjorde gällande att LRF:s tillmötesgående mot vad han uppfattade som en upphaussad och flummig ekotrend var ett svek mot den stora majoriteten av konventionella bönder. Enligt hans mening var "personförändringar inom LRF-ledningen" påkallade.¹⁴⁹

Vid en IFOAM-konferens i Basel i början av september framträdde Hans Jonsson tillsammans med Inger Källander och sade sig vara överraskad över att en del bönder reagerat så negativt. För att ytterligare

markera sin nya inställning ansökte LRF om medlemskap i IFOAM, vilket beviljades. LRF blev därmed den första "konventionella" jordbruksorganisation som gick med i den ekologiska världsorganisationen.¹⁵⁰

Att LRF så tydligt närmade sig den ekologiska rörelsen är utan tvivel på många sätt ett värdefullt stöd, men det kan också leda till att den ekologiska identiteten blir suddigare. Att allt fler bönder lägger om produktionen av lönsamhetsskäl kan även det medföra en konflikt med rörelsens ideologi. Hans Jonsson var nämligen inte ensam om att betrakta kombinationen av högre produktpriser och ekobidrag som intressant. I en attitydundersökning år 2000 angav 49 procent av de bönder som lade om till ekologisk produktion lönsamhet som det viktigaste skälet.¹⁵¹ Inger Källander medger att det finns en risk för splittning mellan ekonomiskt och ideologiskt motiverade medlemmar, men menar att man hittills har lyckats överbrygga skillnaderna. Hon vill understryka att det inte behöver vara någon motsättning mellan ekonomi och ideologi. Det är viktigt att de nya ekonomiskt motiverade ekobönderna förstår det ekologiska tänkandet, men samtidigt går det inte att bortse från att ekojordbruket inte kan överleva utan lönsamhet i verksamheten.¹⁵²

Konfliktrisen kanske inte skall överdrivas. En empirisk undersökning bland danska ekobönder visar att de som lagt om på senare år visserligen hade en något mindre idealistisk inställning, men att de ändå ställde sig bakom de ekologiska värderingarna.¹⁵³ Ju fler som lägger om av ekonomiska skäl, desto svårare lär det dock bli att i längden undvika att organisationens värderingar slätas ut.

Mot nya mål

För att nå det tioprocentmål som riksdagen uppställt utarbetade Jordbruksverket en aktionsplan, som låg klar i februari 1996.¹⁵⁴ De fö-

¹⁴⁰ *Ekologiskt Lantbruk* 1996:7, s. 13.

¹⁴¹ LRF, *Verksamhetsberättelse* 1998, s. 44-45; *Verksamhetsberättelse* 1999, s. 42-43.

¹⁴² *Ekologiskt Lantbruk* 1999:1, s. 2; *Veckans Ekolantbruk* 1/2 1999; e-post från Peter Einars-son till författaren 22/2 2002.

¹⁴³ *Ekologiskt Lantbruk* 1996:4, s. 3-4; 1997:4, s. 6-7; 1998:6, s. 4-5; 1999:6, s. 3-4; 2000:8, s. 3.

¹⁴⁴ *Ekologiskt Lantbruk* 1998:6, s. 2; 1998:7, s. 2.

¹⁴⁵ *Land Lantbruk* 1999:19, s. 7.

¹⁴⁶ I förbundsrådet ingår LRF-styrelsen, länsförbundens ordförande och representanter för de stora lantbrukskooperativa företagen.

¹⁴⁷ *Land Lantbruk* 1999:19, s. 7; *Ekologiskt Lantbruk* 1999:4, s. 24; *Veckans Ekolantbruk* 3/5 1999; 10/5 1999.

¹⁴⁸ *Veckans Ekolantbruk* 31/5 1999.

¹⁴⁹ *Land Lantbruk* 1999:22, s. 4. Föreningen Sveriges Spannmålsodlare (SpmO) bildades 1987 för att tillvarata spannmålsodlarnas intressen. SpmO är formellt fristående, men en av dess styrelsemedlemmar sitter också i styrelsen för LRF.

¹⁵⁰ *Ekologiskt Lantbruk* 2000:8, s. 24; *Veckans Ekolantbruk* 4/9 2000; *Land Lantbruk* (nätupplagan) 30/8 2000, www.lantbruk.com.

¹⁵¹ *Veckans Ekolantbruk* 10/4 2000. 1999 var motsvarande andel 37 procent.

¹⁵² Telefonintervju med Inger Källander 5/4 2002. Se även en krönika av Källander i *Ekologiskt Lantbruk* 1999:5, s. 2.

¹⁵³ Johannes Michelsen, "Organic Farming in a Regulatory Perspective. The Danish Case", *Sociologia Ruralis* 2001:1, s. 73-78. I undersökningen jämfördes bönder som lagt om under åren 1995 - 1997 med dem som lagt om i början av 90-talet.

¹⁵⁴ Statens Jordbruksverk, Rapport 1996:3, *Ekologisk produktion - Aktionsplan 2000*. Utredningen genomfördes av anställda på verket och synpunkter inhämtades vid referensgruppsmöten med berörda organisationer.

reslagna stödåtgärderna till utveckling, rådgivning och information överensstämde i långa stycken med Ekologiska Lantbrukarna:s och LRF:s gemensamma utvecklingsprogram. I uppdraget till verket gjorde regeringen följande deklARATION, som visar hur man såg på framtiden:

*Den ekologiska produktionen bör inte ses enbart som en nischproduktion för ett fåtal intresserade konsumenter utan som en del i en strategisk satsning för svenskt jordbruk. Sverige har goda naturliga förutsättningar för ekologisk produktion. Möjligheterna till ökad produktion och avsättning både inom och utom landet bör tillvaratas.*¹⁵⁵

Citatet pekar på att det ekologiska jordbruket vid den här tiden blivit ett normalt inslag på den politiska dagordningen. Orsaken var inte enbart, kanske inte ens främst, miljöskäl. Även ur ekonomisk synvinkel uppfattades en satsning på ekologiskt jordbruk som strategisk.

Andelen ekologisk åkerareal ökade snabbt de följande åren och redan 1999 var tioprocentsmålet uppfyllt med råge. Det skall dock noteras att den KRAV-anslutna arealen var betydligt mindre än arealen med ekostöd. Dessutom var de regionala variationerna stora. I Jämtland fick 39,5 procent av arealen ekostöd år 2000, i Skåne bara 2,2 procent.¹⁵⁶ Skillnaderna berodde på att det i skogsbygderna fanns en stor mängd extensivt brukad mark som lätt uppfyllde stöd villkoren. I slättbygderna dominerade fortfarande den konventionella odlingen. Det gjorde att den ekologiska andelen av livsmedelsproduktionen inte utvecklades i samma takt. Marknadsandelarna utgjorde endast några enstaka procentenheter för såväl spannmål som mjölk och kött.¹⁵⁷

Ekologiska Lantbrukarna uttryckte ofta irritation över Jordbruksverkets sätt att tillämpa bidragsregler och annat. Man tyckte att myndigheten krånglade till saker och ting genom otydlig information, onö-

	KRAV-anslutna jordbrukare	Kontrollerad areal (inkl. karens), %	Areal med EU-bidrag för ekologisk odling, %
1985	150	0,05	-
1986	321	0,1	-
1987	466	0,2	-
1988	665	0,3	-
1989	1 607	0,8	-
1990	1 588	1,0	-
1991	1 530	1,1	-
1992	1 489	1,2	-
1993	1 507	1,3	-
1994	1 695	1,7	-
1995	2 473	3,0	3,2
1996	2 741	4,1	5,8
1997	2 733	4,2	7,0
1998	2 870	4,6	9,0
1999	3 253	5,7	11,2
2000	3 329	8,0	12,7

Källor: SCB, *Jordbruksstatistisk årsbok 2000*, tabell 7.20; 2001, tabell 9.4 och 11.1; KRAV, *Statistik 2000*, tabell 1a och 1b, www.krav.se/arkiv/statistik/Stat2000.pdf.

Ekologiska jordbrukare och ekologisk åkerareal i Sverige 1985–2000.

diga regler och stelbenta detaljbestämmelser.¹⁵⁸ I syfte att förbättra samarbetsklimatet tog verket initiativ till att den så kallade *Ekogruppen* bildades i början av 1998. Den ersatte Rådet för ekologisk odling, som legat i malpåse en tid. Gruppen sammanträffade en gång i kvartalet och diskuterade de flesta frågor med anknytning till miljöstöden och den ekologiska livsmedelsmarknaden.¹⁵⁹ Den följande tiden fanns representanter för den ekologiska rörelsen med i alla arbetsgrupper och kommittéer med direkt betydelse för ekojordbruket.

Efter tioprocentmålet var det dags att höja ribban. Hösten 1998 fick Jordbruksverket i uppdrag av regeringen att utreda ett nytt mål för utvecklingen av den ekologiska produktionen efter år 2000. Det nya målet skulle inte enbart vara inriktat på åkerareal, utan även på marknadsandelar.¹⁶⁰ För att ligga steget före formulerade Ekologiska Lantbrukarna en kort tid senare sitt eget mål, som de kallade "30 20 10". Det skall förstås som 30 procent år 2010 och handlar om 30 procent på alla områden: areal, antal djur och marknadsandelar. "Med 30 20 10-målet lämnar vi definitivt allt nischtänkande bakom oss", framhöll Ekologiska Lantbrukarnas ordförande Inger Källander.¹⁶¹ Den nya visionära målsättningen antogs enhälligt och utan större debatt vid stämman i mars 1999.¹⁶²

Jordbruksverkets utredning *Mål för ekologisk produktion 2005* lades fram i slutet av juni 1999. Där föreslogs att 20 procent av åkern skulle brukas ekologiskt år 2005. Av idisslarna (mjölkkor samt slaktdjur av nöt och lamm) skulle 20 procent kunna räknas in under begreppet ekologisk djurhållning. Dessutom förordades fler specifika procentmål, exempelvis 10 procent för värphöns och sockerbeter.¹⁶³ Ekologiska Lantbrukarna var i sitt remissvar i stort sett nöjda. Verket hade emellertid antytt att miljöstödet så småningom skulle kunna trappas ned, vilket Ekologiska Lantbrukarna naturligtvis motsatte sig.¹⁶⁴

¹⁵⁵ Ibid., bilaga 1, s. 1.

¹⁵⁶ SCB, *Jordbruksstatistisk årsbok 2001*, tabell 9.4 och 11.1.

¹⁵⁷ *Ekologiskt Lantbruk* 1995:10, s. 8; 1996:9, s. 12-13; 1998:4, s. 2. För siffror om den ekologiska livsmedelsmarknadens utveckling till och med 2000, se Ekologiska Lantbrukarna, *Växande marknad*, www.ekolantbruk.se/PDFer/vaxande_marknad.pdf.

¹⁵⁸ *Ekologiskt Lantbruk* 1996:1, s. 6; 1996:6, s. 5-7; 1997:2, s. 2; 1997:2, s. 7-10; 1998:1, s. 2; 1998:3, s. 24; 1998:9, s. 2.

¹⁵⁹ *Ekologiskt Lantbruk* 1997:8, s. 20; 1997:9, s. 20; 1998:1, s. 21; 1998:3, s. 23. Förutom Jordbruksverket innehöll gruppen representanter för EL, Krav, Ekokött och Samodlarna. EL:s företrädare var Inger Källander. Rådet för ekologisk odling utvecklades vid mitten av 90-talet på grund av att behovet av denna formaliserade kontaktform vid den tiden inte upplevdes så stort. Initiativet till den nya arbetsgruppen togs av Carl Johan Lidén på Jordbruksverket. När han år 2000 lämnade verket för en tjänst på departementet upphörde gruppen. (Telefonintervjuer med Staffan Ahrén 17/1 2002 och med Inger Källander 5/4 2002.)

¹⁶⁰ *Ekologiskt Lantbruk* 1998:10, s. 22; *Veckans Ekolantbruk* 15/3 1999. Denna gång ingick tre företrädare för de ekologiska organisationerna i arbetsgruppen. Från EL deltog Maria Dirke. Dessutom representerades Krav och EcoTrade.

¹⁶¹ *Ekologiskt Lantbruk* 1999:2, s. 2; *Veckans Ekolantbruk* 8/3 1999.

¹⁶² *Veckans Ekolantbruk* 22/3 1999; e-post från Maria Dirke till författaren 4/3 2002; telefonintervju med Inger Källander 5/4 2002.

¹⁶³ Statens Jordbruksverk, Rapport 1999:16, *Mål för ekologisk produktion 2005*; *Veckans Ekolantbruk* 5/7 1999.

¹⁶⁴ *Veckans Ekolantbruk* 23/8 1999; Ekologiska Lantbrukarna, *Remissvar*, www.ekolantbruk.se/remisser/1999/ekomalremiss.htm.

Tjugoprocentismålet fick snart stöd av statsminister Göran Persson i ett tal på temat "det gröna folkhemmet".¹⁶⁵ När regeringen fattade beslut i frågan blev det dock något mindre ambitiöst. 20 procent kvarstod som mål för åkerarealen, men för idisslarna sänktes siffran till 10 procent.¹⁶⁶ Hösten 2000 började Jordbruksverket utarbeta en ny aktionsplan, som låg klar sommaren 2001.¹⁶⁷ Följande höst och vinter utbröt en häftig mediadebatt där ekojordbruket framställdes som en bluff, lanserad av smarta affärsintressen. Att det skedde just efter att det nya nationella målet antagits är säkert ingen tillfällighet. Det ekologiska jordbruket höll nu med samhällets stöd på att växa mycket kraftigt och det väckte en motreaktion.¹⁶⁸

Målkonflikten upprepas sig

Frågan om det nya målet för ekojordbrukets utveckling sammanhängde med miljöprogrammet, som diskuterades parallellt. Det miljöprogram som började gälla efter EU-inträdet löpte till år 2000. I februari 1998 fick en utredning i uppgift att sammanställa ett förslag till program för perioden 2001–2005.¹⁶⁹ Ekologiska Lantbrukarnas viktigaste krav på ekostödet var avskaffad regionindelning och högre stöd till djurhållningen. Man ansåg att det med den gamla modellen var alltför många bönder som enbart lade om växtodlingen, men behöll djuren i konventionell drift.¹⁷⁰

Utredningens betänkande *Jordbruk och miljönytta* låg klart sommaren 1999. Kostnadsramen på 2,8 miljarder låg fast, men med vissa omfördelningar och förenklingar. Bidragen till resurshushållande konventionellt jordbruk (REKO-programmet) avvecklades och olika stödformer till vallodling slogs ihop. Dessa besparingar överfördes till ekostödet, som föreslogs höjas stegvis till 700 miljoner 2005. Den regionala indelningen med olika ersättning i slättbygd och skogsbygd togs bort och istället skulle stödnivån variera beroende på vilken gröda som odlades. Dessutom höjdes ersättningen kraftigt för ekologisk djurhållning i syfte att uppmuntra till omläggning av hela gårdens produktion. Det var förändringar som sammanföll med Ekologiska Lantbrukarnas önskemål och organisationens respons var positiv. Den enda större invändningen riktade sig mot att djurbidragen i första hand gick till mjölkproduktion medan nötköttsproducenterna missgynnades.¹⁷¹

Under utredningens gång formulerade Ekologiska Lantbrukarnas representant i expertgruppen Peter Einarsson, tillsammans med företrädaren för Naturskyddsföreningen, ett mycket långtgående ändringsförslag. Det handlade om en indelning av miljöstödet i flera nivåer, från enkla baskrav upp till helt ekologisk drift. Både ekobönder och miljöanpassade konventionella jordbrukare skulle rymmas inom samma system, vilket skulle avdramatisera övergången till ekologisk produktion.¹⁷² Förslaget gick inte igenom och skall nog närmast betraktas som en försöksballong. Det är ändå intressant genom att det ger exempel på samma inbyggda motsägelse i Ekologiska Lantbrukarnas målsättningar som det jordbrukspolitiska programmet. Förslaget skulle göra det svenska jordbruket mer miljövänligt, men samtidigt skulle den ekolo-

giska profilen bli suddigare. Ett rimligt antagande är att det då skulle kunna bli svårare att få ut ett merpris för ekologiska livsmedel. Einarsson håller dock inte med om det:

Så länge som ekologisk produktion premieras med specifika stödformer just för att den har etiketten "ekologiskt" har stöden en tendens att krympa utrymmet för merbetalning på marknaden ("ni har ju redan fått betalt en gång"). Om stöden var mer tydligt kopplade till konkreta miljöåtaganden eller -effekter skulle det argumentet förlora i styrka.¹⁷³

Jordbruksverket lade fram ett annat alternativt förslag till ekostöd. Verket ville slopa stödet till vallen, behålla den regionala differentieringen av spannmålsstödet och höja bidraget till slättbygden. Det var raka motsatsen till Ekologiska Lantbrukarnas linje. Ekologiska Lantbrukarna oroade sig också för förslaget följder för det ekologiska merpriset. Med så stora bidrag till ekologisk spannmål skulle nämligen prisnivån inte behöva vara högre än vid konventionell odling. Utvecklingen av den ekologiska produktionen har hela tiden förutsatt att det funnits konsumenter som varit beredda att betala extra. Om prisskillnaden på spannmål försvinner kanske konsumenterna inte vill betala ett merpris för andra ekologiska varor. Enligt Ekologiska Lantbrukarnas uppfattning skall det i första hand vara marknaden som betalar den ekologiska produktionens extrakostnader. Ekostödet skall bara vara ett komplement.¹⁷⁴

Återigen tydliggörs en motsättning mellan den ekologiska identiteten och organisationens strävan att styra hela jordbruket i ekologisk riktning. I det här fallet är det dock identiteten som väger tyngst. Mot Ekologiska Lantbrukarnas synsätt kan invändas att om ekologisk mat inte vore dyrare än konventionell skulle marknadsandelen i princip kunna växa till hundra procent. Om de extra produktionskostnaderna betalas av konsumenterna eller staten (eller EU) borde inte spela någon större roll för bönderna. Problemet är att det inte går att politiskt motivera ekostöd åt alla bönder och därför måste beteckningen ekologiskt fortsätta att utgöra ett tydligt alternativ. En alltför hög marknadsandel kan vara till mer skada än nytta för ekobönderna. Var den optimala nivån ligger är inte lätt att avgöra. Kanske är det runt 30 procent, som

¹⁶⁵ *Veckans Ekolantbruk* 20/9 1999.

¹⁶⁶ *Ekologiskt Lantbruk* 1999:9, s. 29; *Veckans Ekolantbruk* 18/10 1999.

¹⁶⁷ Statens Jordbruksverk, Rapport 2001:11, *Ekologiska jordbruksprodukter och livsmedel – Aktionsplan 2005*. EL:s företrädare i referensgruppen var Maria Dirke.

¹⁶⁸ Debatten fördes bland annat i *Dagens Nyheter*, Svenska Dagbladet, Upsala Nya Tidning och i radions P1. Motståndet mot ekojordbruket leddes av SLU-professorerna Olof Andrén och Eliel Steen, vilka fick stöd av bland andra förre finansministern Kjell-Olof Feldt.

¹⁶⁹ SOU 1999:78, s. 3. Enmansutredare var Karl Olov Öster från jordbruksdepartementet.

¹⁷⁰ *Ibid.*, s. 182-184.

¹⁷¹ *Ibid.*, s. 19-32, 182-184, 188-189; *Ekologiskt Lantbruk* 1999:6, s. 2; 1999:7, s. 2-5; 1999:8, s. 3; *Veckans Ekolantbruk* 20/9 1999; Ekologiska Lantbrukarna, *Remissvar*, www.ekolantbruk/remisser/1999/MPUremiss.htm.

¹⁷² *Ekologiskt Lantbruk* 1999:1, s. 8-10; 1999:6, s. 2. Naturskyddsforeningen företrädades av Gun Rudquist.

¹⁷³ E-post från Peter Einarsson till författaren 22/2 2002.

¹⁷⁴ *Ekologiskt Lantbruk* 1999:8, s. 2.

siktet nu är inställt på. Om miljöanpassningen av jordbruket skall gå vidare utan att ekosektorn växer ytterligare måste kraven för eko-märkning höjas. Då kan en grupp bönder fortsätta att ligga steget före och få ut ett ekologiskt merpris. Peter Einarsson är inne på liknande tankegångar:

Sedan är det nog inte säkert att en höjning av ribban för hela jordbruket skulle försämra möjligheterna för den ekologiska marknaden. Vi ser faktiskt i hela Europa att den ekologiska marknaden tenderar att vara starkast där miljötänkandet i det konventionella jordbruket är störst, inte tvärtom som man skulle kunna tro. Glöm inte heller att den ekologiska certifieringen är dynamisk och höjer kraven allteftersom det blir praktiskt möjligt. Vi kan nog lugnt förut-sätta att det finns marknadsutrymme för en ekologisk spjutspets länge än.¹⁷⁵

Einarsson betonar att det inte handlar om något plötsligt byte av strategi till följd av sektorns tillväxt, utan att tanken på en kontinuerlig nivåhöjning funnits med från början.¹⁷⁶ Inger Källander tillägger att den ekologiska jordbrukarrörelsens målsättning på lång sikt är och måste vara hundra procent, men att den hela tiden måste utveckla sina mål. En stegvis skärpning av de ekologiska kraven är en väg att gå. Samtidigt påpekar hon att det viktigaste är att bonden får rimligt betalt för en produktion som uppfyller krav på miljö, etik och kvalitet och de kostnader det medför. Att de ekologiska produkterna för all framtid skall kosta mer anser hon inte vara något självändamål.¹⁷⁷

Problem med medlemsopinionen

Mitt under slutbehandlingen av miljöstödet hösten 1999 kom ett nedslående besked från Bryssel. Under budgetperioden 2000–2006 skulle Sveriges anslag för miljö- och landsbygdsstöd, enligt beslut av kommissionen, minska med drygt 20 procent. Anledningen var att tilldelningen baserades på genomsnittet för den gångna femårsperioden och de första åren hade Sverige legat långt under taket på 2,8 miljarder.¹⁷⁸ LRF lade skulden för nedskärningen på regeringen och krävde att de försvunna EU-miljonerna skulle ersättas med svenska pengar. Margareta Winberg lutade dock snarare åt att föra över medel till miljöstöden från EU:s ordinarie arealbidrag. Den idén protesterade LRF högljutt emot och fick medhåll från samtliga riksdagspartier.¹⁷⁹ Ekologiska Lantbrukarna gick i sina första kommentarer på samma linje som jordbruksministern, men ändrade sig snart och anslöt sig till kritikerna.¹⁸⁰ En omfördelning från generella bidrag till miljöstöd var något som Ekologiska Lantbrukarna i normala fall förordade. Nu tycktes emellertid de flesta politiker vara beredda att skjuta till extra pengar och då var givetvis det alternativet att föredra. I det här fallet agerade alltså Ekologiska Lantbrukarna först som idéorganisation och försökte utnyttja den uppkomna situationen för att påverka jordbrukspolitikens allmänna inriktning. Sedan tog det ekonomiska intresset över och ideologin fick stå tillbaka.

Miljöstödet fortsatta öde avgjordes i budgetförhandlingarna mel-

lan regeringen, vänstern och miljöpartiet. Resultatet blev att den nationella finansieringen höjdes för att kompensera EU:s nedskärning. Utformningen av stödet följde i stort sett miljöprogramutredningens förslag. En skillnad var att djurtillägg även skulle utgå för ungnöt, vilket kan ha varit en följd av Ekologiska Lantbrukarnas invändningar.¹⁸¹

För Ekologiska Lantbrukarna som organisation var utformningen av det nya ekostödet en framgång. Den hade medverkat i arbetet hela vägen och dess synpunkter hade i allt väsentligt beaktats. Bland medlemmarna var dock inte allting frid och fröjd. Liksom vid stämman 1995 utbröt 1999 en debatt som visade på en spricka mellan olika medlemskategorier. För ekologiska spannmålsodlare i slättbygd medförde nämligen den nya stödmodellen en bidragsänkning från 1 600 till 1 300 kronor per hektar.¹⁸² Att Ekologiska Lantbrukarna ställde sig bakom den försämringen gjorde dem upprörda. De pekade på att det behövdes större volymer ekologisk spannmål på marknaden och att fler spannmålsodlare i slättbygderna därför måste förmås att lägga om. Ekologiska Lantbrukarna:s näringspolitiska sekreterare Maria Dirke försvarade beslutet med att huvudsyftet hade varit att ändra inriktningen så att djurhållningen skulle få en större andel av ekostödet. Utan en ökad totalbudget måste det bli en omfördelning som missgynnade någon. Det nya stödet skulle stimulera till en bredare ekologisk produktion och då måste man acceptera vissa försämringar för en tidigare gynnad grupp, poängterade hon.¹⁸³

Kritikerna gav sig inte så lätt. I ett öppet brev med många undertecknare pekade de på att organisationen drogs med en målkonflikt. Å ena sidan önskade Ekologiska Lantbrukarna att den ekologiska odlingen skulle expandera kraftigt, vilket målet 30 procent 2010 var ett uttryck för. Om det skulle lyckas måste spannmålsvolymerna på marknaden stiga snabbt. Å andra sidan ville man bidra till allmän landsbygdsutveckling, nu senast genom höjt stöd till skogsbygderna på slättbygdens bekostnad. Den här gången hade organisationsledningen priorite-

¹⁷⁵E-post från Peter Einarsson till författaren 22/2 2002.

¹⁷⁶E-post från Peter Einarsson till författaren 12/4 2002.

¹⁷⁷Telefonintervju med Inger Källander 5/4 2002.

¹⁷⁸*Land Lantbruk* 1999:36, s. 5.

¹⁷⁹*Land Lantbruk* 1999:37, s. 6-7; 1999:38, s. 5.

¹⁸⁰*Ekologiskt Lantbruk* 1999:8, s. 21; *Veckans Ekolantbruk* 13/91999; 27/9 1999; Ekologiska Lantbrukarna, *Brev till Margareta Winberg*, www.ekolantbruk.se/naringspolitik/miljostod/winbergbrev.htm.

¹⁸¹*Ekologiskt Lantbruk* 1999:9, s. 2, 29; *Veckans Ekolantbruk* 18/19 1999; 22/11 1999; 6/12 1999; *Land Lantbruk* 1999:42, s. 5; 1999:48, s. 9. LRF var missnöjt med att pengar från vallstödet och REKO-programmet överfördes till utbyggnaden av ekostödet, vilket föranledde ett ilsket genmäle från EL. *Land Lantbruk* 1999: 43, s. 2; Ekologiska Lantbrukarna, *Svar på ledare i Land och ATL 29 oktober 1999*, www.ekolantbruk.se/naringspolitik/miljostod/ledarreplik.htm.

¹⁸²I det nya ekostödet gäller i hela landet följande bidragsnivå per hektar: vall 500 kronor, spannmål 1 300, oljeväxter 2 200, proteingrödor 1 300, potatis 2 200, sockerbeter 2 200, övriga grödor 2 200, grönsaker 5 000, frukt och bär 7 500. För ekologisk djurhållning betalas 1 700 kronor per djurenhet. Statens Jordbruksverk, *Stöd för miljövänligt jordbruk*, www.sjv.se/miljostod/lbu_miljostod.htm.

¹⁸³*Ekologiskt Lantbruk* 1999:3, s. 25; 2000:1, s. 3-5. Maria Dirke framhåller att den tidigare utformningen av ekostödet, med olika bidragsnivå i slätt- och skogsbygd, var ett resultat av 1994 års miljöprogramutredning. Den gången hade Ekologiska Lantbrukarnas inflytande varit betydligt mindre. E-post från Maria Dirke till författaren 4/3 2002.

rat fel, hävdade kritikerna.¹⁸⁴ Som svar upprepade styrelsen att syftet var att öka djurhållningens andel av stödet och stimulera till helomläggning. En majoritet av medlemmarna hade vid stämman 1999 ställt sig bakom organisationens linje att bidragen inte skulle vara regionalt differentierade.¹⁸⁵

Detta var första gången Ekologiska Lantbrukarna på allvar drabbades av en typ av strider som LRF långt tidigare tvingats vänja sig vid. När en organisation måste ta ansvar för beslut som inte gynnar alla medlemmar är interna slitningar oundvikliga. Att ledningen tvingas disciplinera missnöjda medlemmar är det pris man får betala för deltagandet i beslutsprocessen. Ekologiska Lantbrukarna hade vid den här tiden blivit en etablerad medspelare i det jordbrukspolitiska nätverket och hade inget annat val än att acceptera spelreglerna. Alternativet skulle ha varit en återgång till en tillvaro som marginell nischorganisation utan inflytande.

¹⁸⁴*Ekologiskt Lantbruk* 2000:2, s. 22.

¹⁸⁵*Ekologiskt Lantbruk* 2000:2, s. 23-24.

SAMMANFATTANDE SLUTDISKUSSION

Under 1980- och 90-talen utmärktes jordbrukspolitiken i Sverige av tvära kast, först till följd av krav på avreglering och marknadsanpassning, sedan genom medlemskapet i EU. Det bidrog till att sektorns policy-nätverk blev mer öppet än under föregående årtionden. Under samma period gynnades det ekologiska jordbrukets utveckling av det allmänna miljömedvetandet och konsumenternas ökande efterfrågan. De flesta faktorerna i den politiska möjlighetsstrukturen var därför positiva för Alternativodlarnas Riksförbund/Ekologiska Lantbrukarna.

Från starten 1985 arbetade sig organisationen målmedvetet och med framgång in i nätverket. Lantbruksmyndigheterna insåg snart att ARF/Ekologiska Lantbrukarna med sin specialistkompetens kunde tillföra nya värdefulla resurser. De släppte därför in organisationens representanter i sina arbetsgrupper, även om det inledningsvis mest handlade om mindre betydelsefulla detaljfrågor. Efter en viss inledande misstänksamhet accepterades nykomlingen av det dominerande LRF, som började få upp ögonen för ekjordbrukets kommersiella potential. I den partipolitiska debatten spelade miljöfrågorna i slutet av åttiotalet en avgörande roll, vilket gjorde att det ekologiska jordbruket uppmärksammades av politiker från de flesta partier. Omlägningsstödet 1989 kan betraktas som ett genombrott och i fortsättningen var såväl ekologiskt jordbruk som dess ledande intresseorganisation definitivt en kraft att räkna med. I mitten av nittiotalet kunde ytterligare framgångar sköras. Först ställde sig riksdagen bakom tioprocentmålet och tog ett beslut om permanent ekostöd. Efter EU-inträdet infördes nya bidrag i en sådan omfattning att alltfler bönder av ekonomiska skäl övergick till ekologisk produktion. När tioprocentmålet var uppfyllt ställde statmakerna genast in siktet på tjugo procent.

Utvecklingen stötte helt naturligt på motstånd från intressen som kunde förlora på en omfördelning av resurser från det konventionella jordbruket. Det är trots allt befogat att beskriva den undersökta femtonårsperioden som en tid av medvind för ARF/Ekologiska Lantbrukarna. Den snabba tillväxten medförde emellertid en risk för konflikter mellan ideal och verklighet. Ekobönderna var nu mer beroende av bidrag än tidigare och ekonomiska överväganden spelade en större roll för många medlemmar än i organisationens barndom. Lönsamhetskalkyler kolliderade med ideologin och "pionjärandan" försvagades när rörelsen började institutionaliseras. En annan konsekvens av organisationens ökande inflytande var att ledningen måste ta ansvar för politiska beslut som den medverkat till, även om en del medlemmar missgynnades. Disciplinering av medlemsopinionen är en inte särskilt behaglig men oundviklig följd av medverkan i en korporativ beslutsprocess.

I takt med det ekologiska jordbrukets tillväxt har ett inbyggt dilemma gjort sig mer och mer påmint. Det har blivit allt tydligare att

Ekologiska Lantbrukarnas jordbrukspolitiska agerande präglas av en mållkonflikt. Dels vill man påverka hela jordbrukets utveckling i ekologisk riktning, dels fungerar man som intresseorganisation för en avgränsad grupp. Det senare syftet gynnas av en klar skiljelinje mellan ekologisk och konventionell produktion och om det konventionella jordbruket blir mer miljövänligt suddas gränsen ut. Då kan det bli svårare att motivera såväl ekostöd som högre priser på ekologiska livsmedel. Ekologiska Lantbrukarnas ledning anser dock inte att mållkonflikten är något större problem. Än så länge är det nog en riktig bedömning, men i det långa loppet kan en försvagad ekologisk identitet visa sig ödesdigra. Den långsiktiga utväg som organisationens ledning pekar på är att stegvis skärpa normerna för vad som får räknas som ekologiskt. Utan tvivel finns det en hel del att göra, eftersom dagens ekjordbruk i ett längre tidsperspektiv inte kan betraktas som uthålligt. Exempelvis har det minst lika hög energiförbrukning som det konventionella jordbruket. Om man kan finna lösningar på sådana utmaningar kan ekjordbruket fortsätta att vara en spjutspets och då kan det även fortsättningsvis gå att motivera särskilda bidrag och högre priser.

När denna undersökning sätter punkt år 2000 var huvuddragen i jordbrukspolitiken fastlagda för flera år framåt, både i Sverige och i EU. Det stod emellertid klart att en ökad miljöanpassning av CAP kommer att tvingas fram, om inte annat så för att återställa konsumenternas förtroende efter BSE-krisen. När den nya CAP-budgeten skall antas 2006 måste EU ha kommit fram till nya riktlinjer och diskussionerna kommer att bli intensiva fram till dess. En första etapp är den halvtidsöversyn av Agenda 2000 som skall göras 2003. Att CAP i framtiden kommer att innehålla mer miljövillkor och satsningar på ekologiskt jordbruk är ingen ogrundad gissning. Vid en EU-konferens i Köpenhamn i maj 2001 antogs en deklaration om att EU bör utarbeta en handlingsplan för ekologisk produktion, vilket omgående fick stöd av jordbruksministrarna.¹⁸⁶ Vid toppmötet i Göteborg i juni samma år uttalades att jordbrukspolitiken skall inriktas på uthållighet, bland annat genom att främja ekologisk produktion.¹⁸⁷ Kommissionens utkast till halvtidsöversyn, som offentliggjordes i juli 2002, visade sig överraskande radikalt. Franz Fischler föreslår att direktstöden trappas ned med tre procent per år och att dessa medel går till miljöstöd och landsbygdsutveckling. Dessutom vill han lägga om hela bidragssystemet. Istället för stöd åt produktionen skall varje gård få ett samlat inkomststöd på villkor att grundläggande miljö- och djurskyddsnormer uppfylls.¹⁸⁸ Med dessa förslag öppnas dörren för ännu större förändringar längre fram.

I Sverige hade Ekologiska Lantbrukarna mot slutet av 1990-talet stort inflytande på utredningar och beslut i de flesta frågor med anknytning till den ekologiska produktionen. I den allmänna jordbrukspolitiken var däremot organisationens påverkan på den svenska linjen fortfarande begränsad. Ett liknande mönster kan iakttas på EU-nivå, där synpunkter från IFOAM:s EU-grupp hittills endast beaktats när det gällt detaljregler för den ekologiska produktionen. När stora beslut som Agenda 2000 fattats har det varit mäktigare intressen som avgjort. Kan-

ske kommer företrädarna för det ekologiska jordbruket att kunna spela en mer framträdande roll nästa gång och kanske kommer de då att kunna påverka annat än detaljfrågor.

¹⁸⁶ *Forskningsnytt om ekologisk landbruk i Norden* 2001:4, s. 12-14.

¹⁸⁷ EU2001, *Environmental aspects important in future EU policies*, www.eu2001.se/static/eng/eusummit/about_0616_miljo.asp.

¹⁸⁸ Europeiska kommissionen, Generaldirektoratet för jordbruk, *Newsletter* 46, juli/augusti 2002, http://europa.eu.int/comm/agriculture/publi/newsletter/index_sv.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Intervjuer och korrespondens

- E-post från Maria Dirke till författaren 4/3 2002.
E-post från Peter Einarsson till författaren 22/2 2002.
E-post från Peter Einarsson till författaren 12/4 2002.
Telefonintervju med Staffan Ahrén 17/1 2002.
Telefonintervju med Inger Källander 5/4 2002.

Tidningar och tidskrifter

- Alternativodlaren* 1986–1994.
Ekologiskt lantbruk 1994–2000.
Forskningsnytt om økologisk landbruk i Norden.
Land Lantbruk 1988–2000.

Offentliga källor och organisationstryck

- Det Naturliga Steget, *Den livsviktiga näringen – En rapport om kretsloppsprincipen och jordbruket*, Stockholm 1993.
Ds Jo 1986:2, *Åtgärder för att minska spannmålsproduktionen på kort sikt*. PM av spannmålsgruppen.
Ds Jo 1986:6, *Åtgärder för att minska spannmålsöverskottet*. Rapport 2 från spannmålsgruppen.
Ds Jo 1987:2, *Åtgärder för att minska spannmålsöverskottet och stimulera alternativ markanvändning*. Rapport 3 från spannmålsgruppen.
Ds Jo 1987:3, *Intensiteten i jordbruksproduktionen: Miljöpåverkan och spannmålsöverskott*.
Ds 1988:54, *Alternativ i jordbrukspolitiken*. Rapport till expertgruppen för studier i offentlig ekonomi.
Ds 1989:63, *En ny livsmedelspolitik*.
Ekologiska Lantbrukarna & Lantbrukarnas Riksförbund, *Utvecklingsprogram för ekologiska livsmedel*, maj 1995 (stencil).
Europeiska gemenskapernas officiella tidning.
Lantbrukarnas Riksförbund, *Den värld vill vi ha: Bonden och miljön*, Stockholm 1990.
Lantbrukarnas Riksförbund, *Lantbrukets miljömål: En renare framtid*, Stockholm 1989.
Lantbrukarnas Riksförbund, *Lantbruksåret. Fakta om lantbruket, lantbrukskooperationen och LRFs verksamhet* 1987–1990.
Lantbrukarnas Riksförbund, *LRFs EU-positioner: Vägval för lantbruket. Vägval i jordbrukspolitiken*. Antaget av 1996 års riksförbundsstämma. Stockholm 1996.
Lantbrukarnas Riksförbund, *Prisa kvalitet: Miljöprogram för kvalitetsproduktion av svenska livsmedelsråvaror*, Stockholm 1985.
Lantbrukarnas Riksförbund, *Sveriges bönder – steget före: Konsumentpolitiskt handlingsprogram* (stencil).
Lantbrukarnas Riksförbund, *Verksamhetsberättelse* 1991–1999.

Miljö och ekologiskt lantbruk, Jan Eksvärd & Inger Källander (red.), LRF & Ekologiska Lantbrukarna 1999.

Riksdagstrycket:

Motioner

Propositioner

Jordbruksutskottets betänkanden.

SFS 1989:11, *Förordning om stöd till alternativ odling*.

SOU 1984:86, *Jordbruks- och livsmedelspolitik*.

SOU 1990:87, *Den nya centrala jordbruksmyndigheten*.

SOU 1992:87, *Åtgärder för att förbereda Sveriges jordbruk och livsmedelsindustri för EG – förslag om vegetabiliesektorn, livsmedelsexporten och den ekologiska produktionen*.

SOU 1994:82, *Förstärkta miljöinsatser i jordbruket – svensk tillämpning av EG:s miljöprogram*.

SOU 1997:102, *Mat & Miljö: Svensk strategi för EU:s jordbruk i framtiden*

SOU 1999:78, *Jordbruk och miljönytta: Nytt miljöprogram för jordbruket*.

Statens Jordbruksverk, Rapport 1996:3, *Ekologisk produktion – Aktionsplan 2000*.

Statens Jordbruksverk, Rapport 1999:16, *Mål för ekologisk produktion 2005*.

Statens Jordbruksverk, Rapport 2001:11, *Ekologiska jordbruksprodukter och livsmedel – Aktionsplan 2005*.

Statistiska Centralbyrån, *Jordbruksstatistisk årsbok 2000–2001*.

Litteratur

Bager, Torben, *Andelsorganisering: En analyse af danske andelsorganisationers udviklingsprocesser*, Esbjerg 1992.

Biologisk odling – odlingssystem med helhetssyn, Samarbetsgruppen för alternativ odling, Göteborg 1983.

Bolin, Olof, Per-Martin Meyerson & Ingemar Ståhl, *Makten över maten: Livsmedelssektorns politiska ekonomi*, Stockholm 1984.

Daugbjerg, Carsten, *Policy Networks under Pressure: Policy Reform, Pollution Control and the Power of Farmers*, Aarhus 1996.

Dlouhy, Josef, *Alternativa odlingsformer – växtproduktens kvalitet vid konventionell och biodynamisk odling*, Uppsala 1981.

Elvander, Nils, *Intresseorganisationerna i dagens Sverige*, Lund 1969.

Granstedt, Artur m.fl., *Resursbevarande lantbruk*, Stockholm 1988.

Grant, Wyn, *The Common Agricultural Policy*, London 1997.

Hedlund, Stefan & Mats Lundahl, *Beredskap eller protektionism? En studie av beredskapsmålet i svensk jordbrukspolitik*, Malmö 1985.

Hermansson, Jörgen, *Politik som intressekamp: Parlamentariskt beslutsfattande och organiserade intressen i Sverige*, Stockholm 1993.

Jamison, Andrew m.fl., *The Making of the New Environmental Consciousness: A Comparative Study of the Environmental Movements in Sweden, Denmark and the Netherlands*, Edinburgh 1990.

Jonsson, Britta, *Alternativa livsformer i sjuttioalets Sverige*, Uppsala 1983.

Jordan, Grant & Klaus Schubert, "A preliminary ordering of policy network labels", *European Journal of Political Research* 1992:1, s. 7-27.

- Jordbruksboken – en studie- och debattbok om jordbruk och miljö*, Fältbiologerna, Sollentuna 1978.
- Just, Flemming, *Landbruget, staten og eksporten 1930–1950*, Esbjerg 1992.
- Just, Flemming, "Agriculture and Corporatism in Scandinavia", i: *Regulating Agriculture*, Philip Lowe, Terry Marsden & Sarah Whatmore (eds.), London 1994.
- Kaltoft, Pernille, "Organic Farming in Late Modernity: At the Frontier of Modernity or Opposing Modernity?" *Sociologia Ruralis* 2001:1.
- Kitschelt, Herbert P., "Political Opportunity Structures and Political Protest: Anti-Nuclear Movements in Four Democracies", *British Journal of Political Science* 1986:1.
- Källander, Inger, *Jordbruksbok för alternativodlare*, Stockholm 1989.
- Lidén, Carl Johan, "Nuvarande miljöstöd och dess framväxt", *Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens Tidskrift* 1997:6, s. 9-14.
- Lindholm, Solveig, *Helhet och mångfald: Det ekologiska lantbrukets bärande idéer i relation till miljöetisk teori*, Uppsala 2001.
- Lundgren Rydén, Lizelotte, *Ett svenskt dilemma: Socialdemokraterna, centern och EG-frågan 1957–1994*, Göteborg 2000.
- Micheletti, Michel, *The Swedish Farmers' Movement and Government Agricultural Policy*, New York 1990.
- Michelsen, Johannes, "Recent Development and Political Acceptance of Organic Farming in Europe", *Sociologia Ruralis* 2001:1.
- Michelsen, Johannes, "Organic Farming in a Regulatory Perspective. The Danish Case", *Sociologia Ruralis* 2001:1.
- Michelsen, Johannes, Kennet Lynggaard, Susanne Padel & Carolyn Foster, *Organic Farming Development and Agricultural Institutions in Europe: A Study of Six Countries*, Stuttgart-Hohenheim 2001.
- Olofsson, Gunnar, "After the Working-class Movement? An Essay on What's 'New' and What's 'Social' in the New Social Movements", *Acta Sociologica* 1988:1.
- Padel, Susanne, "Conversion to Organic Farming: A Typical Example of the Diffusion of an Innovation?", *Sociologia Ruralis* 2001:1.
- Paulsen, Marit, *Den stressade potatisen*, Stockholm 1985.
- Petersson, Olof, *Maktens nätverk: En undersökning av regeringskansliets kontakter*, Stockholm 1989.
- Rieger, Elmar, "The Common Agricultural Policy: Politics Against Markets", i: *Policy-Making in the European Union* (fourth edition), Helen Wallace & William Wallace (eds), Oxford 2000.
- Rydén, Reine, "Förhållandet till Kooperationen – en nyckelfaktor för gamla och nya intresseorganisationer", i: *Jordbrukarnas kooperativa föreningar och intresseorganisationer i historiskt perspektiv* (under utgivning).
- Scott, Alan, *Ideology and the New Social Movements*, London 1990.
- Svensson, Ingegerd, *Statligt stöd till alternativ odling 1989. En enkätundersökning*, Alternativ odling nr 7 (SLU), Uppsala 1991.
- Tarrow, Sidney, "National Politics and Collective Action: Recent Theory and Research in Western Europe and the United States", *Annual Review of Sociology* 1988.

- Tarrow, Sidney, *Power in Movement: Social Movements, Collective Action and Politics*, Cambridge NY 1994.
- Torstensson, Gösta, *Lärobok om Europeiska unionen – Efter Amsterdam*, Skogås 1999.
- Tovey, Hilary, "Food, Environmentalism and Rural Sociology: On the Organic Farming Movement in Ireland", *Sociologia Ruralis* 1997:1.
- Vail, David, Knut Per Hasund & Lars Drake, *The Greening of Agricultural Policy in Industrial Societies: Swedish Reforms in Comparative Perspective*, Ithaca 1994.
- Wessberg, Ulla, "'Leva nära naturen' – Om innebörden av det underförstådda i gröna vågens budskap", i: *Svenska livsstilar: Om naturen som resurs och symbol*, Anders Hjort (red.), Stockholm 1983.
- Öberg, PerOla, *Särintresse och allmänintresse: Korporatismens ansikten*, Uppsala 1994.

Internet

- Ekologiska Lantbrukarna, *Det nödvändiga systemskiftet*. Jordbrukspolitiskt program antaget vid årsstämman 10 mars 1996, www.ekolantbruk.se/naringspolitik/jopo/jopo96.htm.
- Ekologiska Lantbrukarna, *Brev till Margareta Winberg*, www.ekolantbruk.se/naringspolitik/miljostod/winbergbrev.htm.
- Ekologiska Lantbrukarna, *Remissvar*, www.ekolantbruk.se/remisser/1999/ekomalremiss.htm.
- Ekologiska Lantbrukarna, *Remissvar*, www.ekolantbruk.se/remisser/1999/MPUremiss.htm.
- Ekologiska Lantbrukarna, *Svar på ledare i Land och ATL 29 oktober 1999*, www.ekolantbruk.se/naringspolitik/miljostod/ledarreplik.htm.
- Ekologiska Lantbrukarna, *Växande marknad*, www.ekolantbruk.se/PDFer/vaxande_marknad.pdf.
- EU2001, *Environmental aspects important in future EU policies*, www.eu2001.se/static/eng/eusummit/about_0616_miljo.asp.
- Europeiska kommissionen, Generaldirektoratet för jordbruk, *Newsletter* 46, juli/augusti 2002, http://europa.eu.int/comm/agriculture/publi/newsletter/index_sv.htm.
- KRAV, *Statistik 2000*, www.krav.se/arkiv/statistik/Stat2000.pdf.
- Land Lantbruk* (nätupplagan), www.lantbruk.com.
- Statens Jordbruksverk, *Ekologisk odling – EG:s regler om odling och kontroll av ekologiska jordbruksprodukter*, www.sjv.se/ekologiskt-lantbruk/EGs_regler/eu_regler_odling.htm.
- Statens Jordbruksverk, *Konsekvenser av EU:s reform av jordbrukspolitiken (Agenda 2000)*, www.sjv.se/arealersattning/agenda2000/agenda2000.htm.
- Statens Jordbruksverk, *Stöd för miljövänligt jordbruk*, www.sjv.se/miljostod/lbu_miljostod.htm.
- Veckans Ekolantbruk*, www.ekolantbruk.se.

I denna serie har utkommit:

1. Næss, H. 1988. Alternativ odling på Ekenäs gård. Biologiska och ekonomiska konsekvenser.
2. Brorsson, K-Å. 1989. Ekonomiska effekter av omställningsbidrag till alternativ odling.
3. Andersson, M. 1989. Alternativodlade köksväxter – en expanderande marknad.
4. Granstedt, A. 1990. Fallstudier av kväveförsörjning i alternativ odling.
5. Granstedt, A. 1990. Proceedings of Ecological Agriculture. NJF-Seminar 166. March 1990. Sektion XI – Miljövård.
6. Granstedt, A. 1990. Nödvändigheten av en naturresursbaserad jordbrukspolitik och hur en sådan kan förverkligas.
7. Svensson, I. 1991. Statligt stöd till alternativ odling 1989. En enkätundersökning.
8. Rydberg, T. 1991. Ogräsharvning – inledande studier av ogräsharvning i stråsäd.
9. Günther, F. 1991. Jordbruk och bosättning i samverkan – en lösning på miljöproblemen.
10. Sobelius, J. & Granstedt, A. 1992. Omläggning till ekologiskt lantbruk. Del I. En litteraturstudie.
11. Sobelius, J. 1992. Omläggning till ekologiskt lantbruk. Del II. Biodynamiskt lantbruk i Skåne, Blekinge och Halland.
12. Nilsson, E. & Salomonsson, L. 1991. Agroecosystems and ecological settlements. Colloquium in Uppsala, May 27th – 31th. 1991.
13. Höök, K. & Wivstad, M. 1992. Ekologiskt lantbruk inför framtiden. 1991 års konferens om ekologiskt lantbruk, 12 – 13 november 1991.
14. Granstedt, A. 1992. Nordisk forskar- och rådgivarträff i Öjebyn den 8 – 9 augusti 1991. Studieresa till ekokommunen Övertorneå den 10 augusti 1991.
15. Höök, K. 1993. Baljväxter som gröngödslingsgröda. En kartläggning av arter och sorter i fältexperiment.
16. Ekbladh, G. & Ekelund Axelsson, L. & Mattsson, B. 1993. Ekologisk grönsaksodling – En företagsstudie.
17. Höök, K. & Sandström, M. 1994. Konferens Ekologiskt lantbruk. Uppsala den 23 – 24 november 1993.
18. Mathisson, K. & Schollin, A. 1994. Konsumentaspekter på ekologiskt odlade grönsaker – en jämförande studie.
19. Ekbadh, G. 1998. Utvärdering av odlingsåtgärder för ekologisk grönsaksproduktion – undersökningar inom forskningsprogrammet "Alternativa produktionsformer inom trädgårdsnäringen".
20. Sundås, S. 1996. Konferens Ekologiskt lantbruk. Uppsala den 7 – 8 november 1995.
21. Pettersson, P. 1997. Forage quality aspects during conversion to ecological agriculture. A study with multivariate and near infrared spectroscopy.
22. Gäredal, L. 1998. Växthusodling av tomat (*Lycopersicon esculentum* Mill.) i avgränsad odlingsbädd, baserad på näringsresurser från lokalt producerad stallgödselkompost och grönmassa.
23. Eksvärd, K. 1998. Från idé till samverkan – en undersökning av möjligheterna att lägga om systemen för toalett- och organiskt hushållsavfall i Fornbo.
24. Eksvärd, K. 1998. Mjuka starter och ödmjukt deltagande – nödvändiga inslag i processen uthålligt lantbruk?
25. Granstedt, A. & L-Baekström, G. 1998. Studier av vallens förfruktsvärde i ekologisk odling – Resultat från två försöksplatser i Mellansverige.
26. Granstedt, A. Stallgödselanvändning i ekologisk odling – Resultat från fältförsök i höstvetete på Skilleby i Järna 1991 – 1997.
27. Under bearbetning
28. Ekologiskt lantbruk 10 – mars 1998. Konferensrapport.
29. Granstedt, A. 1999. Växtnäringens flöde genom jordbruk och samhälle – vägar att sluta kretsloppen.
30. Ekologisk jordbruks- & trädgårdsproduktion. Redovisning av SJFR:s forskningsprogram 1997 – 1999.
31. Eksvärd, K., m.fl. Deltagande forskning – Lärdomar, resultat och erfarenheter från Växthusgruppens arbete 1999 – 2000.

32. Doherty, S. and Rydberg, T. (ed.), Ekbladh, G., Grönlund, E., Ingemarson, F., Karlsson, L., Nilsson, S. & Strid Eriksson, I. 2002. Ecosystem properties and principles of living systems as foundation for sustainable agriculture – Critical reviews of environmental assessment tools, key findings and questions from a course process.
33. Ciszuk, P., Sjelín, K. & Sjelín, Y., 2002, Vandringshönshus med olika inredning, gruppstorlek och utfodringssystem.
34. Bassler, A. & Ciszuk, P. 2002. Pilot studies in organic broiler production – Management and Cross-breeds.
35. Svanäng, K. m.fl. Deltagardriven forskning – växtodlingsgruppen. Resultat och utvärdering av arbetet under 1998 till 2001.

Centrum för uthålligt lantbruk – CUL – är ett samarbetsforum för forskare och andra med intresse för ekologiskt lantbruk och lantbrukets uthållighetsfrågor. CUL arbetar med utveckling av tvärvetenskapliga forskningsmetoder och för samverkan och samplanering av insatser för:

- forskning
 - utvecklingsarbete
 - utbildning
 - informations spridning
- inom det ekologiska lantbruket.

Centrum för uthålligt lantbruk
Box 7047
750 07 Uppsala
www.cul.slu.se